

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
Természettudományi Kar
Földtudományok Doktori Iskola

A német-délszláv etnikai kontaktzóna

Történeti és etnikai földrajzi vizsgálat a jugoszláv térségben

PhD-értekezés tézisei

Mérei András

Témavezető
Dr. M. Császár Zsuzsa
Habilitált egyetemi docens

Pécs, 2014

A doktori iskola címe: PTE Földtudományok Doktori Iskola
7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

A doktori iskola vezetője: Dr. Dövényi Zoltán
egyetemi tanár
PTE TTK Földrajzi Intézet
Társadalomföldrajzi és
Urbanisztikai Tanszék

A doktori témacsoport neve: Történeti és politikai földrajz

A doktori témacsoport vezetője: Dr. Dövényi Zoltán
egyetemi tanár
PTE TTK Földrajzi Intézet
Társadalomföldrajzi és
Urbanisztikai Tanszék

Az értekezés tudományága: Történeti és etnikai földrajz

Témavezető: Dr. M. Császár Zsuzsa
habilitált egyetemi docens
Politikai Földrajzi, Fejlődési és
Regionális Tanulmányok Tanszéke

1. Bevezetés, problémafelvetés

A doktori értekezés a volt jugoszláv térség német nemzetiségének etnikai-történeti földrajzi sajátosságait mutatja be, kiemelten a betelepülésük eltérő földrajzi környezetére valamint az etnikai együttélésből következő hatásokra kiterjedően. A disszertáció a társadalomföldrajz tudományterületén alapszik, de interdiszciplináris nézőpontot alkalmazva, a kutatási téma összetettségét szem előtt tartva más tudományterületek, elsősorban néprajztudományi, történettudományi és politikatudományi szempontokat is alkalmazok az elemzés során.

A betelepült népi németiség etnogenezise valójában a vizsgált térségben ment végbe, ezért dolgozatomban a Balkán mint kultúrrégió elemeként szerepel, hisz kölcsönhatásba került más etnikumokkal, az etnikai területek pedig eltérő nagyságú és tulajdonságú kontaktzónákat hoztak létre. Az együttélés, a bizonyos mértékű érdekazonosság, a nyelv, a közös őstől való származás (esetleg fiktív) tudat egybefonódása járul hozzá az etnikai egység kialakulásához. Véleményem szerint ezek a kontaktzónák, ahol sok esetben nem is csak kettő, hanem több etnikum is egyidejűleg jelen volt, a németiség szempontjából is igen eltérő etnikai folyamatokat eredményezett. A különböző államok – bizonyos történelmi korszakoktól eltekintve – a németiséget, vagy német kisebbséget allochton népcsoportként tartották nyilván. Ez a tény a politikai döntések során, különösképp a nagyhatalmi játszmák vetületeként jelentkezett legélesebben. A Balkán etnikai mozaikosságát és az etnikai-politikai konfliktusokat nem lehet egyszerűen egy etnikum szempontrendszer alapján vizsgálni, hisz a Balkán Hajdú Zoltán geográfus, Balkánkutató találó kifejezésével élve a „szerintek”, vagyis különböző külső és belső érdekek, nézőpontok, korszakokat átölelő ideológiák mentén is igen nagy változatosságot mutat. A német népcsoport esetében is ugyanígy megjelennek ezek a korszakok; hol az uralkodó hatalom fejlettségét szimbolizáló és a gazdaságot, kultúrát stb. megteremtő etnikum, hol a háborús veszteséket vagy az elnyomó hatalmat megtestesítő „ellenség” képében tűnt fel. Az azonban mindenkor igaz volt, hogy valamilyen módon kölcsönhatásban állt más etnikumokkal, és létszámánál fogva egyes területeken mai napig érezteti hatását egykori befolyásuk. Véleményem szerint, amennyiben a Balkán határát nem a Szávánál húzzuk meg, hanem északabbra, ameddig a délszláv népcsoportok etnikai szállásterülete történelmileg kialakult, a németiség a Balkán etnikai folyamatainak igen meghatározó eleme.

Mivel a németiség nem balkáni eredetű népcsoport, ezért a Balkán etnikai folyamatainak tárgyalásakor vagy kihagyják, vagy alulreprezentált jelentőséget tulajdonítanak nekik, míg egyes, főleg német szerzők a népi németeket, mintegy kiemelve a többi népcsoport közül kezelik, így másik célom e „hiányosság” vagy átmenet nélküliség mérséklése. Főleg a kiűzetésük körülményei és azutáni sorsuk az egyik legnagyobb fehér folt a történelmükben, így harmadik prioritásként az újbóli – immár németországi – beilleszkedésük körüli kérdéseket vizsgálom úgy, mint a délszláv-német konfliktus egyik következményét. A különböző magyar tudományterületek elsősorban a jelenlegi országterület német szállásterületével foglalkoznak (kivéve a korábbi történelmi korszakokat érintő munkákat), ezért jelen kutatásomat hazai szinten, a felhasznált, főleg németországi forrásait és a Délkelet-Európa felőli megközelítését tekintve újszerűnek tartom.

A volt jugoszláviai németiség kérdése, a térséget érintő etnikai konfliktusok okainak és körülményeinek vizsgálata ma már legfőképp a történészek napirendjében szerepel, melynek legfőbb oka, hogy alapvetően nem recens folyamatokról van szó, noha egyáltalán nem tekinthetjük „lezárt ügynek” a németiséggel kapcsolatos kutatásokat, hisz rengeteg, velük kapcsolatos információ a mai napig nem került nyilvánosságra. Politikatudományi vagy

kisebbsépolitikai szempontból kutatásom szintén aktuálisnak tekinthető, ha megvizsgáljuk a mai délszláv államokat, legfőképp Szerbiát.

A kelet-közép-európai rendszerváltozások óta eltelt évtizedekben, Jugoszlávia szétbomlásával az egyes utódállamok különböző fejlődési utakat jártak/járnak be. A magyar Alaptörvénnyel ellentétben a szlovén alkotmány megkülönböztet autochton (őshonos) és egyéb (vagyis allochton, betelepült) kisebbségeket. A németiség Szlovéniában allochton kisebbség, számuk a teljes államterületen néhány ezer fős nagyságrendű és főleg a városokban élnek.

Horvátországban a szlovéniaihoz hasonló, kettős megkülönböztető jogállás jellemzi a kisebbségeket. A németiség azonban autochton kisebbségnek számít, települési szerkezetükre a szórvány a jellemző.

Jelen kutatás aktuálpolitikai indokoltságát a Szerbiában tapasztalható eset, a népi németiség diszkriminációja adja. A németiség ugyanis a legproblematisabb helyzetben – a volt jugoszláv utódállamok közül – Szerbiában van, ahol jogfosztásuk nem ért véget. Az elkobzott vagyon-visszaszármaztatásáról és kárpótlásáról szóló törvény (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 72/2011. szám) többek között a kollektív bűnösségre hivatkozva azt fogalmazza meg, hogy a II. világháború idején valamely ellenséges alakulatnál szolgáló áldozat családját nem illeti meg sem az elkobzott vagyon visszaszármaztatásának, sem a rehabilitációnak a joga. A törvény magyarázata szerint a németeket azért nem illeti kárpótlás, mert a II. világháború idején együttműködtek a megszálló hatalommal, azaz egytől-egyig mindannyian fasiszták voltak. A törvény elméletileg lehetőséget ad arra, hogy a II. világháború során a németektől elkobzott vagyont visszakapják a kárt elszenvedettek, továbbá hogy rehabilitálják azokat a családokat, amelyek hozzátartozóját ártatlanul végezték ki a partizánok. A háborús években ugyanakkor alig mertek ellenszegülni a katonai behívásnak. Probléma az is, hogy csak az 1945 márciusa után elkobzott vagyon visszaszármaztatását irányozza elő, holott a németiség ingóságának és ingatlanjainak elkobzása már többnyire 1944 októberétől folyt (Baranya-háromszög, Bácska, Szerémség, Bánság területén), sőt a háború legelső éveiben is történtek ilyen jellegű vagyoneltulajdonítások az akkori jugoszláv államhatalom részéről (főleg Szlovénia és Bosznia-Hercegovina területén). A szabadkai székhelyű Német Népi Szövetség számítása szerint csak a vajdasági német kisebbségnek a szerb állam 389.256 hektárnyi földterület és 68.036 birtok visszaszármaztatásával tartozik, mely összértéke mai árfolyamon kb. 32,5 milliárd €-t tesz ki. A törvény arra is kitér, hogy csupán szóbeli elbeszélések alapján nincs lehetőség érvényesíteni a jogokat, ahhoz bizonyítékokra, megdönthetetlen tényekre van szükség. További probléma azonban, hogy jelen szabályozás alapján hiába a hitelt érdemlő igazolás, a törvény szerint nem jogosult kárpótlásra az a természetes személy – külföldi állampolgár, illetve törvényes örökösei, akik nemzetközi szerződés alapján, illetve annak megléte nélkül is kárpótlásban részesültek vagy vagyonuk visszaszármaztatására vonatkozó jogosultságukat a külföldi állam jogszabályai elismerték.

A vázolt probléma véleményem szerint csak civil kezdeményezéssel (a szabadkai Népi Német Szövetség ennek az úttörője), és főleg államközi összefogással lenne megoldható, melynek egyik kiinduló alapidokumentációi a jelen értekezésben később részletesen bemutatandó teherkiegyenlítési akták lehetnek. Számuk a teljes jugoszláv állam területére vetítve 113.014 db (Linás 2005: Abfrageformular für LAA Bayreuth), ami azt jelenti, hogy durva megközelítéssel az 1921-es népszámlálási adatból, az 505.800 fő jugoszláviai németből kiindulva valamivel kevesebb, mint a negyedükről rendelkezünk információval. Szerbiában a Vajdaság Autonóm Tartomány területén és a fővárosban, Belgrádban élt a legtöbb német, ezért viszonylag sok, 54.240 db teherkiegyenlítési akta lelhető fel a bayreuthi

Lastenausgleichsarchiv-ban (LAA). Jelen értekezés ennek csak egy töredékét dolgozza fel, azonban a szerbiai források kiegészítésével komoly bizonyítéka a németseget ért veszteségeknek.

A jugoszláviai németseget tárgyaló munkák között a délszláv-német etnikai kontaktzóna vizsgálatának létjogosultsága így a konfliktus részleteinek megismerése és megértése a Balkán-kutatás része is egyben.

2. Célkitűzések

A fentiekből kiindulva kutatásom fő célja, hogy bemutassam a németség megjelenése, jelenléte és „eltűnése” milyen etnikai-politikai folyamatokat eredményezett, az etnikai-nemzetiségi csoportok és a kialakult törések milyen módon tagolták és formálták a helyi társadalmat. Kutatási témám olyan történeti-földrajzi mikrovizsgálat, amely a helyi társadalom etnikai-nemzetiségi csoportjaira ható etnikai-politikai hatásokat taglalja. A pontos és teljességre törekvő bemutatás igénye természetesen nem azt jelenti, hogy a rendkívül bonyolult folyamatok minden aspektusára kitérhetek.

Dolgozatomban – előzetes ismereteim alapján – az alábbi hipotéziseket szándékozom igazolni:

I. A német betelepülés a 14. századtól kezdődően, vagyis a kontaktzónák kialakulásának felvázolása és rávilágítás az egyes földrajzi terek eltérő etnikai-politikai fejlődési pályáinak későbbi okaira. Azt feltételezem, hogy a jugoszláv térségbe betelepülő németesség a 14-19. század között – eltérő történelmi korszakokban, más-más, betelepülésüket segítő motivációk miatt – jelentős területi, fejlődésbeli, gazdasági életben betöltött szerep és identitástudatból adódó különbségeket mutat. Ezek a különbségek átöröklődhettek a 20. században a jugoszláv érára, és a két világháború közötti, valamint a II. világháború térségi (geo)politikai folyamatait is meghatározhatták.

II. A vizsgált területen élt nemzetiségi csoportok, mint közösségek miként reagáltak a politikai tér (és egyben az etnikai kontaktzóna) változására és hogyan jelent ez meg az etnikumok együttélésében? Azt feltételezem, hogy a vizsgált területet érintő határváltozások és impériumváltások a többség-kisebbség reláció szempontjából jelentős mentális és tényleges folyamatokat indukáltak az etnikai együttélésben.

III. Milyen etnikai földrajzi folyamatokat eredményezett a németek kitelepülése? Azt feltételezem, hogy a németek kitelepülése jelentős, az etnikai struktúrát alapjaiban megváltoztató folyamatokat generált, a délszláv etnikai többség elérését segítőleg hatott.

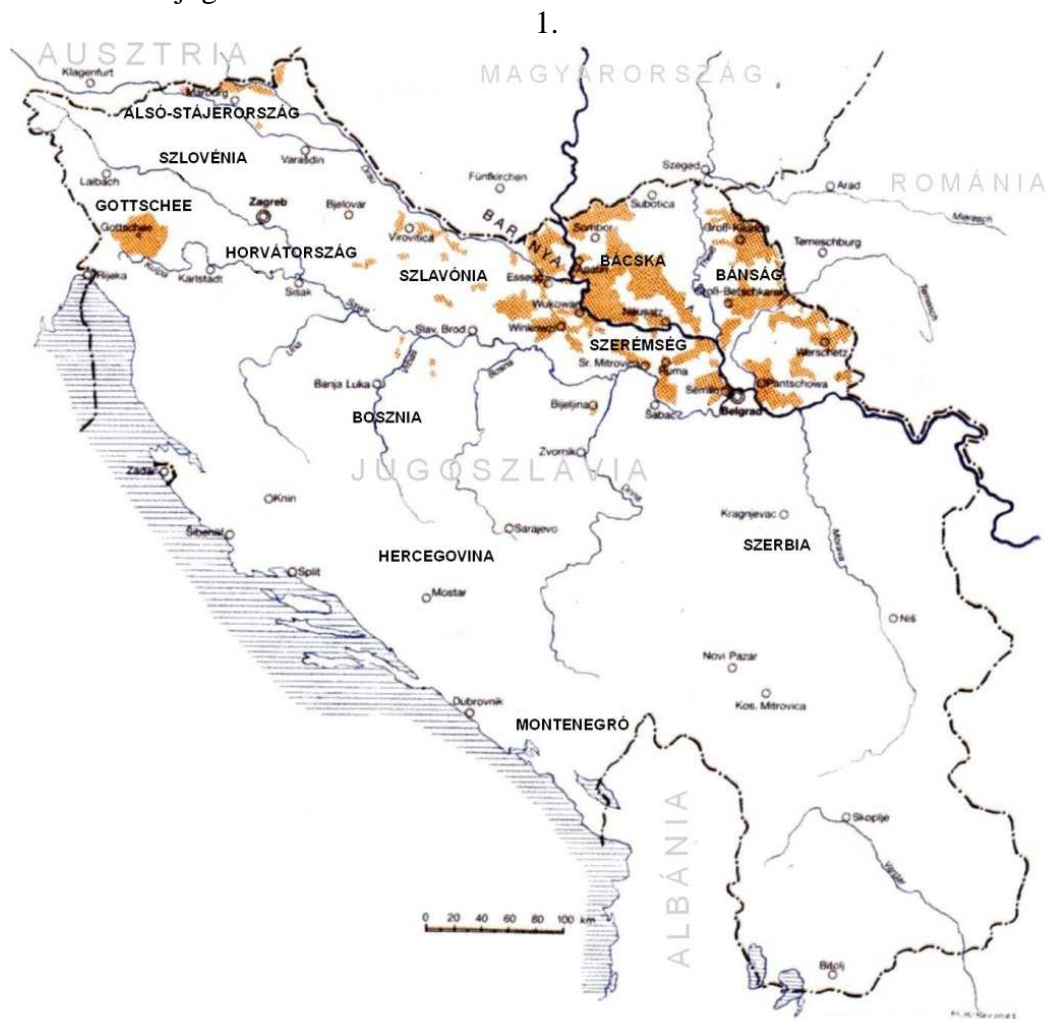
IV. A II. világháborút követően, egyes területekről származó németek migrációs pályájának feltérképezése és összefüggések, lehetséges „kategóriák” felvázolása primerforrások, illetve esettanulmányok segítségével. Azt feltételezem, hogy a Jugoszláviából kitelepült németek származási területük szerint eltérő migrációs sajátosságokkal rendelkeznek. Várhatóan lesznek egyedi példák a migrációban (más-más országba vagy kontinensre költözés formájában), de felvázolható lesz az a földrajzi terület, ahová a származási területük szerint a többség letelepedett.

3. A vizsgálódás időkerete, területi lehatárolása

A kutatás földrajzi tere a Balkán északi része, a Paul Garde által Pre-Balkánnak nevezett terület, mely tulajdonképpen Szlovéniától Bosznia-Hercegovina északi, Száva menti síkságán, Szlavónián át a továbbiakban kelet felé a Magyar Királyság déli vármegyéit (Bács-Bodrog, Torontál, Temes), az ún. Délvidéket fedi le. Napjainkban a volt jugoszláv utódállamok osztoznak rajta. A terület számos államalakulat fennhatósága alá és befolyásolási zónájába esett az elmúlt évszázadokban, a múlt és jelen etnikai konfliktusaival az egyik legproblematicusabb térség Európában. Az egykori dél-magyarországi területek – Szlavóniával, Szerémséggel, Bácskával és a Bánsággal mint önálló tájegységekkel – a „közeli Balkánnak” tekinthetők.

A vizsgált területet a németiség egykori szállásterülete alapján határoltam le. (1. ábra) Nyugatról kelet felé haladva magába foglalja a mai Szlovénia területét, kiemelten Kočevje, németül Gottschee községet, Alsó-Stájerországot, illetve egyes szlovéniai városokat. Ide tartozik továbbá Horvátország északi része, a történetileg változó területet jelentő Szlavónia, a mai Horvátországhoz tartozó Baranya-háromszög vagy más néven Drávaszög, mely egykor Baranya vármegye déli része volt, valamint a mai Vajdaság Autonóm Tartomány, mely a történelmi Szerémséget, Bácskát valamint a Nyugat-Bánságot fedi le (a Kelet-Bánság a Trianoni döntéssel Romániához került).

1. ábra: A jugoszláviai németek szállásterülete az 1920-as években

Forrás: Donauschwäbische Kulturstiftung alapján saját szerkesztés

Szlavónia megnevezés alatt a történelem során más-más területet értettek. A középkori történelmi Szlavónia a mai Közép-Horvátország északi részét, azaz földrajzilag a Dráva-Száva-köze nyugati felét foglalta el. Ez a terület a Magyar Királyság keretén belül belső önállóságot élvező tartomány (bánság, illetve hercegség) volt. Az újkori és mai Szlavónia területe a középkortól jelentősen különbözött. Az újkori történelmi Szlavónia elnevezés a korábbival ellentétben a Dráva-Száva-köze keleti felét jelentette, a mai Kelet-Horvátország területén.

Szerémség a Magyar Királyságnak a Duna és a Száva között elterülő nagytája 1164/1167-től 1920-ig. 1526-1718 között a török hódoltság része volt. 1854 és 1860 között a Szerémség északi része közigazgatásilag Szlavóniához, míg déli fele a katonai határőrvidékhez tartozott. A Baranya-háromszög, tájföldrajzi nevén a Drávaszög a Duna, a Dráva és a trianoni országhatár által határolt terület. A terület ugyanakkor nem vált azonossá a közigazgatási járásokkal, vagyis közigazgatási Drávaköz nem létezett. A vizsgálódást ezért a közigazgatásban lehatárolt Baranyavári, Mohácsi, Siklósi (1941-ig), illetve a Dárdai, Siklósi, Mohácsi és Villányi járás területre jutó részeire vonatkoztattam. Mindazonáltal a Baranya-háromszög része a Sváb-Törökországnak (Schwäbische Türkei) nevezett dél-dunántúli, Duna-Dráva természetes határokkal leírható német szállásterületnek. A 19. század elején ismertté vált fogalom eleinte csak a dél-baranyai („alsóbaranyai”) Mohácsi és Baranyavári járásokat jelentette, később kiterjedt gyakorlatilag a Dél-Dunántúl betelepített németesség szállásterületének egészére. A Sváb-Törökország sohasem volt zárt etnikai terület, hisz már a németek megjelenése előtt is éltek magyarok és különböző délszláv népcsoportok itt (főleg horvátok, sokácok). A Trianon előtti egységes politikai környezet (nem számítva a szerb megszállás éveit) az új államhatárok meghúzásával megszűnt, a Sváb-Törökország a magyar és a délszláv állam területe között megosztásra került.

A Vajdaság fogalom szintén időbeni változást mutat. Az első Vajdaságot 1921-ben hozta létre a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (a továbbiakban SzHSz Királyság) Szerbia területén, mely ekkor a Baranya-háromszöget is magába foglalta. Az 1929-es puccs utáni bánsági rendszerben a Dunai Bánság területe volt, majd 1941-ben a nyugati része (Bácska) a Magyar Királysághoz, keleti része (Bánság) a Harmadik Birodalom megszállása alá került. A napjainkban is fennálló Vajdaság Autonóm Tartomány a második Jugoszláviában szintén Szerbia része lett, de a Baranya-háromszög nélkül, mely Horvátországhoz került. Dolgozatomban kizárólag az adatok összehasonlítása és a térképi ábrázolás miatt használom a Vajdaság Autonóm Tartományt és obstinált (községeit), mint közigazgatási egységet.

A kutatás időkeretének meghatározása a történelmi elemzések kiindulópontjának alapja, vagyis a német népcsoportok egyes területekre áramlásának időpontja, mely azonban több kérdést is felvet. Jelen kutatás esettanulmányi része a modern statisztika és történettudomány által felállított sarokpontokhoz igazodik:

A vizsgált terület arculatát – Szlavónia, Baranya-háromszög, Bácska, Bánság vonatkozásában – négy jelentős etnikai átrétegződés alapozta meg. A török hódoltság után gyér magyar, horvát és szerb lakosság maradt itt. A 18. század második feléig tartó újranépesedési folyamat eredménye a német telepések nagyfokú térnyerése volt. A többnyire Délnyugat-Németországból és Ausztriából származó németek a török harcok során kiüresedett Habsburg Monarchiába történő betelepítése a történelmi újkor egyik legnagyobb „népességpolitikai” eseménye. Ezt a 17. század végétől, császári irányítással, tervszerűen betelepített német kolóniát a történelem- és néprajztudomány Duna menti sváboknak vagy dunai sváboknak, illetve népi németeknek (*Volksdeutsche*) említi. Korábban, a dualizmus korában „magyarhoni németeknek” vagy „magyarhoni sváboknak” nevezték őket. Szállásterületük a Kárpát-medencében a Rába-torkolattól a Vaskapu-szorosig terjedt, ahol a II. világháború végéig több

mint ezer településen mintegy 1,5 millió lelket számláló etnikummá nőttek ki magukat. A Kárpát-medencén belüli kisebb, szigetszerűen elhelyezkedő területeik a már ismertetett Sváb-Törökország, Szlavónia, Szerémség, Bácska, Bánság, Szatmár és a Körös-Maros vidék. A tudomány mai állása szerint etnikailag sem egységes a Duna menti svábság; mintegy 1/3-1/3 részüket frank (rheinland-pfalzi, lotaringiai) ill. a bajor-osztrák határvidékről betelepülőknek, míg negyedüket sváb (baden-württembergi, elzászi) származásúnak tekintik, a fennmaradó részük eredete ismeretlen.

E Duna menti svábság történetét Anton Tafferner történész öt korszakra osztotta: (Donauschwäbische Forschungs- und Lehrerblätter, 1976. március, 1-9.)

1. 1683-1806 a „régí német birodalom” időszaká,
2. 1807-1867 betagozódás a Habsburg Birodalomba,
3. 1868-1918 az Osztrák-Magyar Monarchia kora,
4. 1918-1945 a trianoni békediktátum nyomán három állam között megosztott térség, illetve az önálló etnikai gondolkodás kialakulásához vezető út időszaká,
5. 1945-től napjainkig: a részbeni népirtás, az elűzések és a világ minden területére történő szétszóródás kora.

1920 után a területi elcsatolások következtében (2. ábra) a délszláv lakosság határozott elterjedése, a németek, a magyarok, illetve a kisebb arányú népcsoportok térvesztése figyelhető meg. Egyes területek Magyarországhoz történt visszacsatolásával a szerb népesség csaknem egésze – optálásuk eredményeként – eltűnt. 1944-ben a német lakosság jelentős része kitelepülésre vagy munkatáborba kényszerült, arányuk napjainkban csak kevés helyen éri el az 1-2%-ot, a világháborút lezáró békeszerződés pedig újból elszakította Magyarországtól a háborús évek során megszerzett területeket. Ezután, immár újból Jugoszlávia részeként a magyarok aránya is fokozatosan csökkeni kezdett. Szlovénia területe osztrák örökös tartomány volt, a török hódoltság elkerülte, ezért az etnikai átrendeződések száma kevesebb, a terület az újranépesedési folyamatokból is kimaradt, a SzHSz Királyság létrejöttéig lényegében egy több évszázados struktúra volt uralkodó, melyben a német volt az anyanemzet, a szlovének pedig a legnagyobb etnikai kisebbség, mely szerep az új államalakulatban megfordult.

2. Kutatási módszerek és kutatástörténeti összefoglalás

A némettség a körülöttük kialakult bonyolult folyamatok összetettsége, valamint főképp a különböző politikai motivációk miatt nem kutatható kizárólag a földrajztudomány keretein belül, hisz a ki-és betelepítések, a II. világháború utáni menekültkérdés stb. politikai, az egyes területeken kisebbségi létezésük jogi, szociológiai, néprajztudományi kutatások megindítója is volt. A kutatási témával kapcsolatos, Magyarországon fellelhető, igen szegényesnek mondható szakirodalom miatt főleg németországi kutatóintézetekkel, archívumokkal vettem fel a kapcsolatot, melyek bőséges szakirodalommal, illetve eredeti kordokumentumokkal láttak el. Az alábbi táblázatban a meglátogatott intézményeket és az azokban fellelhető fontosabb dokumentumokat foglalom össze (1. táblázat):

1. táblázat: A kutatás során meglátogatott intézmények és az ott fellelhető dokumentumok

Ország, település	Intézmény neve	Fontosabb felhasznált dokumentumok
Magyarország, Pécs	Baranya Megyei Levéltár	A visszacsatolt Baranya-háromszög 1941-44 közötti szélsőséges német mozgalomáról készült titkos jelentések iratanyaga
Horvátország, Eszék	Državni Arhiv u Osijeku	Az I. világháború utáni magyar-jugoszláv határátlépési engedélyek Baranya vármegyei iratanyaga
Ausztria, Graz	Zentrum für Südosteuropastudien, Karl Franzens Universität	Kisebbségvédelemmel kapcsolatos kutatási anyagok, Délkelet-Európa múltbeli és recens geopolitikai folyamatai
Németország, Bayreuth	Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv	Az NSZK-ban letelepedő németek kártérítéssel kapcsolatos iratanyaga A jugoszláviai németiség általános települési viszonyaival foglalkozó szakirodalom (nyomtatott, mikrofilmes és hangalapú dokumentáció)
Németország, Regensburg	Südost-Institut (ma Institut für Ost- und Südosteuropaforschung)	Délkelet-Európa etnikai viszonyainak történeti változásai, Jugoszlávia-szakirodalom
Németország, Nürnberg	Bundesamt für Migration und Flüchtlinge	A II. világháború utáni, a keleti német területekről Németországba irányuló migrációval kapcsolatos kutatások szakirodalmá
Németország, Tübingen	Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde	A Duna menti svábság történetét feldolgozó történeti szakirodalom, Heimatbuch-ok

Forrás: saját szerkesztés

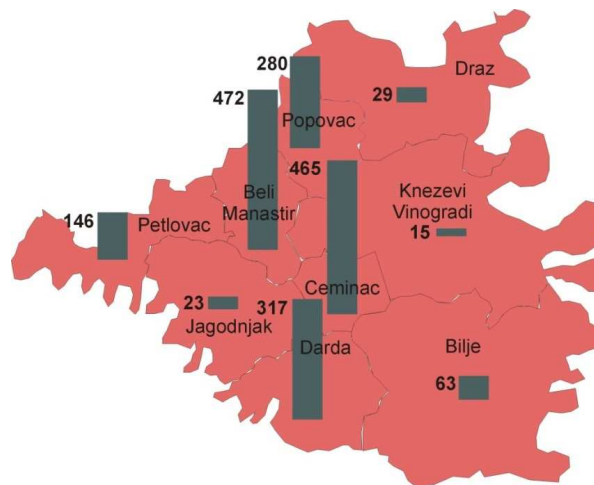
A *primerforrás-elemzés* során felhasznált dokumentumok egy részét a Baranya Megyei Levéltárban leltem fel. Az iratanyag a szélsőséges német mozgalomról készült jelentésekről épségben megmaradt, így a Magyarországhoz visszacsatolt Baranya-háromszögről rendkívüli kordokumentummal szolgált. Az 1920-as évek közepétől kormányzati intézkedésre jelentőszolgálatot állítottak fel, melynek segítségével a községekben, a járásokban, a megyékben történt eseményeket a főispánokon keresztül szerezték, akik rendszeresen összefoglaló jelentéseket készítettek, illetve gyakran a hozzájuk érkezett dokumentumokat a Miniszterelnökségre és a Belügyminisztériumba felterjesztették. A forráshiány később nem véletlenül alakult ki. A második világháború utáni évtizedekben a magyarországi nemzetiségi-kisebbségi kutatások témáját, módszerét, valamint eredményeit az éppen aktuális nemzetiségpolitika célkitűzései a tisztán tudományos diszciplínák érvényesülését pedig a marxista ideológia változó szigora befolyásolta. A német nemzetiség történetével foglalkozó kutatásokat több évtizeden keresztül tovább nehezítette az a szemlélet, amely a két világháború között és a háború alatt játszott szerepük miatt kollektíve fasisztának, így bűnösnek bélyegezte őket. A MDP Politikátörténeti Intézete 1952-ben a nemzetiségi ügyekre vonatkozó iratokat kiemelte, egyetlen kivétel ismert, a Baranya Megyei Levéltár. Az iratok megmenekülésének oka, egyben saját kutatásomat is nagyban nehezítette: a főispáni iratoknak nincsenek meg az iktató- és mutatókönyvei. Ez azt jelenti, hogy a II. világháború során utolsóként, 1941 tavaszán visszacsatolt Muravidék, Bácska és Baranya-háromszög közül egyedül csak utóbbi iratanyaga lelhető fel.

A külföldön fellelt primerforrások közül legjelentősebbek a bayreuthi Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv teherkiegyenlítési aktái (*Lastenausgleichsakten*) (2-5. ábra), melyek az 1952-ben kihirdetett nyugat-németországi kárpótlási és teherkiegyenlítési törvény (*Entschädigungsgesetz zum Lastenausgleich* röviden *Lastenausgleichsgesetz*) nyomán keletkezett német és zsidó származású menekültek kárpótlási anyagai. A kutatás során megvizsgáltam összesen 417 db, a Baranya-háromszög (289), a Bácska (50), a Bánság (54), a Szerémség (3) és Bosznia-Hercegovina (21) egyes településeiről elmenekülő, magát német

nemzetiségűnek valló személy a Német Szövetségi Köztársaság valamely szövetségi államában benyújtott, háborús veszteséget követő teherkiegyenlítési aktáját. Az akár több évtizedig elhúzódó kárrendezési eljárás dokumentációja tartalmazta többek között az adott személy és hozzátartozói tartózkodási helyét is az egyes időpontokban. Ennek felhasználásával felállíthattam egy a valósághoz közelítő migrációs folyamatot. Mivel nem minden településről és kizárólag a Német Szövetségi Köztársaságban letelepedő személyek egy kisebb csoportjáról van információ, ezért az ismertetésre kerülő összefüggések nem tekinthetők kizárólagosnak, nem vonatkoztathatók az egykor a területen élt németiség teljes egészére. A németek menekülésük során letelepedtek többek között Magyarországon, Ausztriában, Csehszlovákiában, Lengyelországban és a Német Demokratikus Köztársaságban is. A keleti blokk országaiban (az NDK kivételével) letelepedők a II. világháborút követő megtorlások során identitásukat az adott körülményekhez igazították, nem vallották be valódi nemzetiségi hovatartozásukat. Sokan a családnevet elfedő vegyes házasság mögé rejtőzködtek. A sikeresen leteleplők mellett meg kell említenünk a menekülés közben vagy később munkatáborban életüket vesztett németeket is.

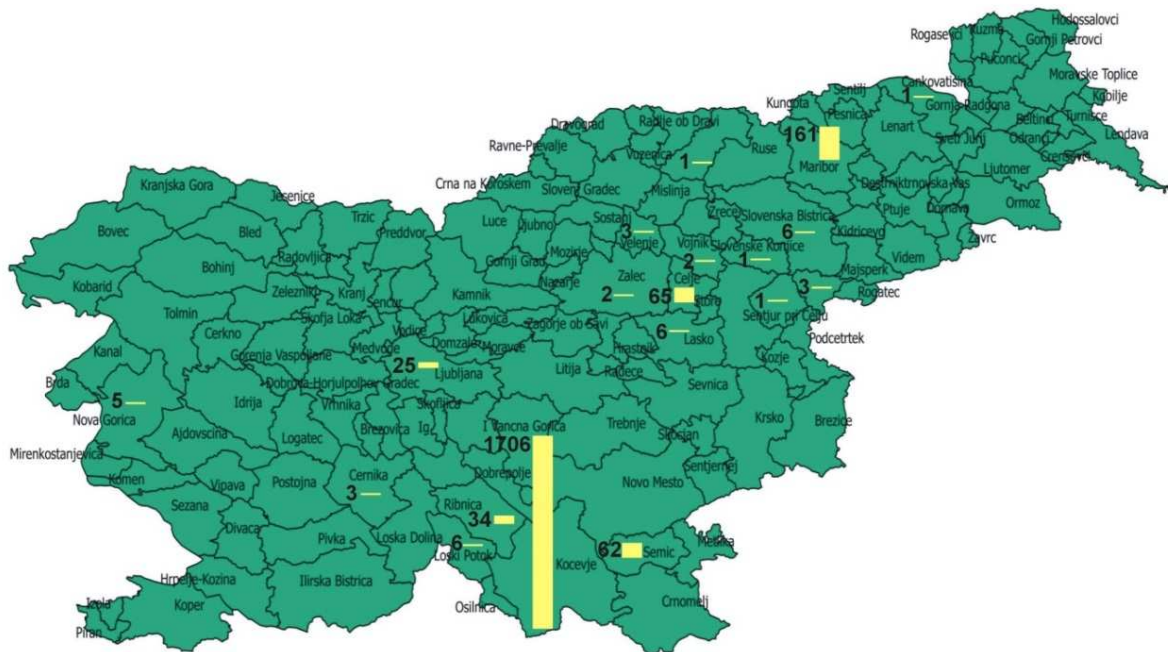
A lakhelyeken kívül az egyes akták – amennyiben ismert volt – személyes adatokat is tartalmaznak, melyekből számos társadalomföldrajzi adat nyerhető. A kártérítés benyújtáskor kitöltendő kérdőív a háztartásban nevelt gyermekek számára, családi állapotra, állampolgárságra, önbevalláson alapuló etnikai hovatartozásra, az elmenekülés időpontjára, az elvesztett ingó (bútorok, gépek, élelmiszer, háziállatok stb.) és ingatlan vagyona (földbirtokok mérete, épületek alapterülete, funkciója stb.) és az örökösire is rákérdez.

2. ábra: Ismert német teherkiegyenlítési akták száma (db) a Baranya-háromszögből

Forrás: Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv LINAS 2005 adatbázis alapján saját szerkesztés

3. ábra: A Szlovénia területéről elszármazó németek által benyújtott teherkiegyenlítési akták száma (db)

Forrás: Bundesarchiv Lastenausgleichsarchiv LINAS 2005 adatbázis alapján saját szerkesztés

Szekunderforrás-elemzésemnek egyik legnagyobb segítséget az elmenekült, elűzött németek által írt, faluközösségeket bemutató *Heimatsbuch*-ok jelentik, melyek sok esetben tartalmaznak az eredeti települési környezetből társadalmi esetleg demográfiai adatokat, illetve a II. világháborús eseményeket is feldolgozzák. A elmenekültek németországi szervezetei – közülük több neves kutatóműhellyé bővült – gazdag irat, hang- és képanyaggal rendelkeznek, melyek közül több forrást is felhasználhattam. Ezek közül kiemelném az elmenekültekkel készült interjúk írásos, elbeszélő változatát az ún. *Erlebnisbericht*-eket.

A jugoszláviai németiség újkori történetét elsősorban a területről elszármazó, a németiség megpróbáltatásait átélő szerzők tollából ismerhetjük meg. Ezek főleg történeti-néprajzi munkák, melyek átfogják a németiség teljes történetét, a betelepülésüktől az elűzetésükig. A délkelet-európai németiség irodalma hatalmas, és valamennyi érintett nemzet kutatóit foglalkoztatta, kiemelten a németeket. A legtöbben maguk is átérték a II. világháború eseményeit: harcoltak, különböző egységeknél szolgáltak vagy később valamilyen munkatáborba kerültek. A legismertebb kutatók, akik a maguk területén kiemelkedőt alkottak és nem egy esetben iskolát is teremtettek: Friedrich Binder, Hans Diplich, Georg Wildmann, Josef Haltmayer, Franz Hamm, Christian Ludwig Hügel, Kaspar Hügel, Wilfred Kniesel, Valentin Oberkersch, Hans Rasimus, Josef Volkmar Senz, Hans Sonnleitner, Anton Tafferner, Sebastian Werni, de rajtuk kívül sokan mások is felsorolhatóak.

Magyarországon a legkorábbi munkák Tilkovszky Lóránd nevéhez köthetők, aki a németiség újkori történetét kutatta, elsősorban a két világháború közötti időszakot, valamint politikai szervezetüket a Volksbundot. Ezután a németek társadalmi kutatása az egyik legfelkapottabb téma lett a hazai kutatók, elsősorban a német vagy sváb származásúak körében. Szinte nem volt olyan társadalomkutató, aki ne foglalkozott volna a hazai németiséggel. Legismertebbek közé tartoznak Gerhard Seewann történeti munkái a magyarországi németiség betelepítéséről, a nemzetiségi együttélésről, migrációról, a magyar-német kapcsolatokról stb. Tanítványai közül Spannenberger Norbert és Annemarie Röder szintén neves németiség kutatók lettek. Más tudományterületről kiemelendő Binddorfer Györgyi szociológus, kisebbségkutató német-magyar kettős identitás kutatása, illetve Andrásfalvy Bertalan, Arnold Kriszina, Pukánszky Béla, Czirbusz Géza, Zielbauer György stb. német-kutatása. A magyarországi egykori német politikai elit tagjai (Basch Ferenc, Bleyer Jakab) szintén megemlékeztek a németiségről. A hazai munkák többsége azonban java részt a jelenlegi országhatáron belüli német szállásterülettel foglalkozik (kivéve a betelepítéssel kapcsolatos történeti munkákat és Szita László levéltári kutatásainak összefoglaló gyűjteményét a Délkelet-Dunántúl németiségéről, mely a Baranya-háromszöggel kapcsolatban az egyik legismertebb dokumentumforrás). A hazai irodalom a jugoszláviai németiséggel igazából csak mint egykori magyar területtel foglalkozik (ld. A. Sajti Enikő a területi visszacsatolások időszakával, Gerhard Seewann és mások a németiség betelepülésével, Marjanucz László a Marosszöggel és a Bánsággal és a németiséggel, illetve zsidósággal, Kókai Sándor a Bánsággal, mint önálló földrajzi régióval, Gulyás László a Vajdasággal és így érintőlegesen a németiséggel is stb. A hazai geográfusok elsősorban szintén az országterületen belüli németiséget kutatják, de a kutatásaik alapja egy-egy tájegység vagy település (Dél-Barnya, Tolna megye, Schwäbische Türkei, Völgység, Budapest környéki németiség stb.) Politikátörténeti munkákat magyar kutatók is készítettek, de többségük általában egy nagyobb területtel (Délvidékkel, Bácskával, határrevízióval), a hadi eseményekkel (délvidéki hadművelet) foglalkozott.

A jugoszláv nemzetek kutatói is foglalkoztak a népi németiséggel. A szlovén kutatók közül a legismertebb Milko Kos geográfus-történész, aki Szlovénia középkori településrendszerét kutatta elsősorban. A szlovén történészek közül Janko Orožen munkáiban találkozhatunk még a szlovén-német kapcsolatok elemzésével. Szlovénia területével ugyanakkor nem csak

szlovének, hanem németek vagy osztrákok kutatók is foglalkoztak. A népi németiséget kutató horvát történészek egyik legismertebbike Vladimir Geiger, a Zágrábi Egyetem professzora, aki a Horvátország területén élt németiség történetét dolgozta fel. A szerb szerzők közül napjainkban Zoran Janjetović a Belgrádi Egyetemről nemzetközileg is az egyik legismertebb népi német kutató.

A németiség beilleszkedését a német integrációkutatás (*Eingliederungsforschung*) vizsgálta, de a Németországba érkező tömegek egészéből indult ki melyben a jugoszláviai németek számbelileg elenyésző kisebbséget alkottak. A legtöbb munkában a származási terület megjelölésénél Jugoszlávia nem is szerepel, hisz a volt Szovjetunió területéről érkezők számára képes a jugoszláviai német szállásterület kisebb volt. A menekültek egymástól elkülöníthető csoportjainak önálló vizsgálatára máig nem került sor. Ez nem csak annak az oka, hogy a németországi kutatók a kérdéshez teljesen más szempont szerint közelítenek, hanem annak is, hogy egy adott közösség integrációjának teljes megértéséhez nem elegendő kizárólag a Németországban történt eseményekre hagyatkozni, szükséges az előzmények ismerete is.

A konkrét eredmények összegzése előtt fontos kiemelni, hogy jelen kutatás és annak eredményei a magyar földrajztudományban és a Balkán etnikai konfliktusait tárgyaló irodalom sorában hiánypótló jellegű, a témakör csak a legújabbkori délszláv és német történeti munkákban jelenik meg, de más aspektusban és más módszertannal.

3. Az eredmények összegzése

A német-délszláv etnikai kontaktzóna kialakulása és a legkorábbi német-délszláv együttélés

A szlovéniai német kolonizáció, amely leginkább Gottschee körzetét fedi le, kontinuitását tekintve a leghosszabb ideig létező német etnikai terület a volt Jugoszláviában, mely a 9. században terjeszkedő német állam határos struktúráját örökölte át Szlovéniába. Az integráció többi eleme között megjelent a német paraszti és polgári réteg az azóta szlovén többségűvé vált területen, amely részbeni elnémetesedést okozott, de ez a történelmi fejlődés spontán eredményének tekintendő. A két nép közötti, napjainkban is fennálló etnikai-néprajzi határ nagyjából a 15. században stabilizálódott, noha a szlovének kisebb területi veszteséget szenvedtek el. Eltekintve „az etnikai tisztaság” mértékétől és a kolonizáció kezdetének időpontjától, sikerült a túlnyomórészt német etnikumnak szigetként fennmaradnia, és germanizálnia szlovén néptömegeket évszázadokon át. Ebből a szempontból az utolsóként betelepített német földműves kolónia hasonlít a szlovéniai városok németiségére, akik szintén évszázadokon át megőrizték német mivoltukat. Az 1400-as években az agrárnépesség kolonizációjának befejeztével, a következő századokban belső német kolonizáció következett, de mindezeknél sokkal korábban megkezdődött a német polgárság beáramlása a Szlovénia területén lévő városokba. A mai Szlovénia területén lévő legtöbb várost a német polgárság alapította, hisz az egész etnikai terület német földesurak uralma alá tartozott. Krajna 12 legfontosabb városából – beleértve Ljubljanát (Laibach) és Kranj-t (Krainburg) – a 12. századtól alapították német nemesek. Maribort (Marburg) és Ptuj-t (Petau) szintén németek alapították. A földekre német és szlovén parasztságot hoztak, a városokba főként német polgárokat. Ahogy a német agrárnépesség elterjedt, a szlovének többsége a 19. század végére asszimilálódott, a német polgárság pedig túlélte egészen az első Jugoszlávia megalakulásáig és még tovább. Ez különösen az alsó-stájer városokra volt igaz, mint Celje (Cilli), Ptuj és különösen Mariborra, mely utóbbi a legközelebbi város az ausztriai német etnikai tömbhöz, de néhány belső szlovéniai város, illetve Ljubljana (Laibach) is hasonlóan megőrizte a német

polgárságot. Ez nem csak Szlovénia területére volt igaz. A Habsburg Birodalom legtöbb városa rendelkezett egyfajta német jelleggel egészen a 19. század második feléig, köszönhetően a német, germanizált vagy németajkú zsidó lakosságnak. A levéltári forrásoknak köszönhetően a szlovén városokra gyakorolt német bevándorlást egészen a 20. századig követhetjük, csakúgy, mint a szlovén etnikum elnémetesedését. A politikai és ideológiai viszony volt mind közül a legfontosabb oka a szlovén etnikum 19. századi germanizálódásának.

A dél-magyarországi (délvidéki) német kolonizációt, amely a történelem során az egyik legrészletesebben dokumentált betelepítés, szinte évről évre lehet tanulmányozni és rekonstruálni mind az intézményeket, mind – többé-kevésbé – a végrehajtásában részt vevő személyeket, szervezeteket illetően Európa egyik legnagyobb volumenű, tervezett betelepítési akciója volt. A kolonizáció valódi időszaka III. Károly uralkodása alatt kezdődött, majd utódai, Mária Terézia (1740-1780), II. József (1780-1790), II. Lipót (1790-1792) korában folytatódott. A délvidéki betelepítések szükségességét az adta, hogy a török alól felszabadított, jórészt lakatlan területeket hasznosítsák. A terület alacsony népsűrűsége, illetve az itt élők félnomád életmódja és képzetlensége nem jelentett komoly tényezőt. A betelepülők között számos etnikum képviseltette magát, de a német származásúak kiemelt szerephez jutottak, melynek két fő oka volt: a német tartományok túlnépesedése természetes elvándorlási hullámot generált már a megelőző századokban is (Drang nach Osten), továbbá a gazdasági fejlettségük – különösen a mezőgazdasági művelésben – abban az időben a Délvidéken élő szerbekkel és románokkal összehasonlítva előnyt jelentett. Az ezzel szerzett tapasztalatokat az USA német farmerjeinek teljesítményére alapozták, akik több mint 200 évig versengtek a brit és skandináv földművesekkel, és hatékonyabbnak bizonyultak. Ezek a kvalitások Európában is ismertek voltak, ezért áhítozott több uralkodó is német földműves réteg betelepítésére. A 18. században német parasztokat hívtak Nagy-Britanniába, Németalföldre, Spanyolországba, Franciaországba, Oroszországba és Poroszországba is. A telepítéseket nem egy központból irányították, a benne érdekelteknek különböző céljaik voltak, de a fő cél biztosan gazdasági és katonai érdekérvényesítés volt. A magántelepítésekben is döntően gazdasági célok játszottak szerepet. Ez jól látható a települések nemzetiségi összetételén, illetve a betelepítők köréről. Az állami telepítések, melyek, ha tartalmaztak is nacionalista indítékot, gazdasági célokat szolgáltak leginkább, amely az állam mint egész szempontjából a legfontosabb eredmény.

Az etnikai megfontolás jelen volt a telepítések ideológiai szintjén, de sosem kapott döntő szerepet, egyszerűen, mert a végrehajtók nem tudták összefogni a nemzeti érdekeket a gazdasági és katonai érdekekkel. Amikor nem állt rendelkezésre a kellő számú német telepes, más származásúakat hoztak. Nem szabad elfelejteni, hogy maguknak a betelepítést végrehajtóknak is különböző etnikai hátterük volt, tehát az etnikai szempont biztosan különbözött. Továbbá a telepesek eltérő származása eltérő értékeket hordozott, amely a telepítések területi folyamatait és a terület etnikai összetételét meghatározta. A szerbek a katonai szolgálatteljesítésben és a határvédelemben (katonai határőrvidék) voltak gyakorlottak, a németek és a szlovákok a mezőgazdaságban, kézművességben jártasak. Azt kijelenteni, hogy a telepítések bizonyos etnikumok ellen irányultak egyoldalú megközelítés, és figyelmen kívül hagyja az állandóan változó körülményeket, amelyek irányították a telepítéseket a hely, az idő, a szükségletek stb. függvényében.

Tény viszont, hogy falvakat, házakat vettek el a szerbektől és adták a németek kezére, vagy a németek úttértek el őket házaikból. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a szerbek mobilitása magasabb volt más etnikumokénál, félnomád életmódjuknak következtében házaik sem voltak állandóan lakottak. Ismert az is, hogy az elkobzott házaik, földjeik után

kompenzációt, kiváltságokat kaptak – ahogy a németek is – és előfordult, hogy az állami kompenzáció nagyobb volt, mint az elkobzott ingatlan. Előfordultak olyan esetek is, hogy kifejezetten szerbeket telepítettek az adott területre. Ez volt a helyzet Fehértemplom (Bela Crkva) és környékén a katonai határőrvidék felszámolását (1751-52) követően. Néha a szerbek (és a románok is) a németek környékbeli házába költöztek – különösen a Dél-Bánságban az 1737-39-es török elleni háború után, máskor a németeket visszatelepítették a szerbek mellé. Főleg a katonai határőrvidéken volt elterjedt II. József uralkodása alatt. A németek vissza-, illetve a szerbek betelepítése előkészületeként a hatóságok házakat építettek, és egyéb privilégiumokat is adományoztak. Mindez bizonyítja, hogy a délvidéki telepítések igen összetett folyamatok voltak, az érdekek gyakran összeütköztek, ezért egyszerűsített elméletet alkotni nem lehet.

Ami bizonyos, hogy a délvidéki és a későbbi Vajdaság területét érintő, 18. és kora 19. századi telepítések legalább négy nagyon fontos etnikai tényezőt meghatároztak. Ezek a következmények egészen a 20. században, sőt részben napjainkban is éreztetik hatásukat. Első a terület etnikai térszerkezete, mely a 19. század második felében zajló betelepülések ellenére sem változott érdemileg egészen a II. világháború végi tömeges német kitelepülésig. Második az etnikai tényezőkkel átítatott szociális struktúra, mely jól tükröződött többek között a birtokviszonyokon. Ezzel összefüggően megjegyzendő, hogy a betelepítések hosszan tartó következményei hatással voltak az interetnikus kapcsolatokra. A feszültségek a területen élő szerbek és a betelepülő, kiváltságokat élvező, többnyire német és szlovák telepések között, vallási konfliktus a románsággal, összetűzések a római katolikus egyházzal, a magyar nemességgel és a magyar állammal – mely támogatta a magyar gyarmatosítási törekvéseket, különösen a 19. század folyamán – vallási és szociális feszültségek a ruszinokkal, eltérő életmódjuk és nézeteik miatt stb. említendőek. Mindez összefonódva az eseményekkel, melyek meghatározták a 18. és 19. századot, különösen a szerbek nagyfokú ellenállását váltotta ki, mely később a jugoszláv állam megalakulásával a kisebbségekkel szembeni fellépésekben ütött vissza. Végül, a német, szlovák, magyar stb. betelepítések keletről a Bánságból és a későbbi Vajdaság területéről részben átgyűrűztek Szlavóniába és a Szerémségbe. Ez egy követőleges népességvándorlásnak is nevezhető jelenség: ha az előbbi területeken nem lett volna tömeges betelepítés, utóbbiakban sem jelent volna meg telepes, legalábbis nem ekkora számban és nem ebből az irányból. Mindezek okán, a betelepülések fontossága a 18. és 19. században a későbbi Vajdaság területén olyan fontosságú volt, hogy megalapozta a 20. században Észak-Szerbia gazdasági és civilizációs fejlődésének alapjait.

A 19. század második felében történt magyar kolonizációnak volt egyrészt egy belső gyarmatosítási karaktere, amely a magyar nemzeti érdekek mentén hatást gyakorolt az etnikai folyamatokra. A Vajdaság mai területe ekkor még a betelepülések aktív területe volt, de a század végére a túlnépesedés jeleként megindult legfőképp a németek, szlovákok és magyarok migrációja nyugat-délnyugati irányba, a Szerémségbe, Szlavóniába és Bosznia-Hercegovinába.

A Bácska 19. századi kolonizációja szinte teljes mértékig belső folyamat: a korábban betelepülők migrációja meglévő vagy új, de nem sok településbe. A németek magyar nemesség általi betelepítése a Bánságba érezhető volt a 19. század első évtizedeiben, de nem hasonlítható össze a megelőző évszázad hihetetlen mértékű betelepítésével. A folyamat a 19. század második felében megállt, de a kiegyezés majd a katonai határőrvidék felszámolása után újraindult a magyar bevándorlás. A nagybirtokosok voltak az elsők, akik mezőgazdasági munkaerőt telepítettek a saját földjeikre. Ahogy a nacionalista és magyarizáló politika teret nyert Magyarországon, jogi eszközökkel és bankok pénzügyi segítségével igyekezett szabályozni a lojális magyar és részben német betelepülést. Ekkor létesült Tiszakálmánfalva

(Budisava), Mali Stapar és Svilojevo, és sok, kisebb létszámú telepes került letelepítésre a Sajkásvidéken, hogy elvágják egymástól a szerb szállásterület bácskai és bánági részeit. Ugyanezen okból telepítették le a bukovinai székelyeket Hertelendifalvába (Vojlovica) – ahová megelőzően németek és szlovákok menekültek az árvíz elől –, illetve Skorenovac-ba és Đurđevo-ba a Dél-Bánságban. 1868-69 során hét német, szlovák és magyar vegyes lakosságú falvat terveztek létrehozni a Dél-Bánság lópvidékén, de közülük három teljesen elpusztult, egy pedig megrongálódott az árvíz alatt 1869-ben. A magyar kormány ezzel a módszerrel kívánta elmagyarosítani a „nemzetileg veszélyeztetett területeket”, amióta a nem magyar és erős nemzeti öntudattal rendelkező telepések a környező bánági falvakból bevándoroltak. A magyar betelepítések azonban az utolsó fázisban kudarcot vallottak, mert a magyar kormány számbeli és nem gazdasági erőbeli fölényt akart megteremteni.

A nemzetiségek együttélése az I. világháború kitöréséig – az említett feszültségeket nem számítva – több évszázadon át békésnek volt mondható. Az egyes népcsoportok ugyanakkor igen zártak voltak. Amíg a magyarok és a délszlávok keveredése egyáltalán nem volt ritka, addig a németiség más etnikummal kevésbé keveredett. A nyelvi kérdést vizsgálva, a németek a magyar nyelvet, mely a korszakban egyfajta közvetítő nyelv szerepét töltötte be, többé-kevésbé elsajátították, a délszláv nyelveket viszont még az etnikailag kevert összetételű településeken sem. Az ekkor még többnyire kisebbségben élő délszlávok azonban mind a magyart, mind a németet beszélték. A németek településenként más-más dialektust használtak. A különbségek abból adódtak, hogy az egyes települések németisége nem azonos helyről származott és a kolonizációjuk sem egyidőben zajlott. Elterjedt volt a sváb, pfalzi, bajor stb. dialektus, de nem csak tisztán, hanem sokszor olyan keverék nyelvjárások jöttek létre, melyek csak egy-egy települést, vagy kisebb közösséget jellemeztek.

Az őshonos szerbek – akik egy része nem is élt olyan régóta a területen – és németek közötti összetűzések alapja a két ellentétes életformát mutató sajátosságokból eredt. A szerbek állattenyésztők voltak, a németek zömmel földművesek. Ahogy a németek kulturális, gazdasági szerepe növekedett, a szerbek egyre inkább átvették a németek által hozott technikai újításokat és a földművelést mint életformát is. Ez a viszonyuk konszolidálódásához vezetett, a hétköznapi érintkezések és a katonai szolgálatteljesítés során is tapasztalható lett az együttműködés. A verseny a magyar forradalom és szabadságharc kitöréséig gazdasági jellegű volt.

A németek a bevándorlásuk idején nem rendelkeztek nemzeti öntudattal. Ezzel szemben a szerbek az erős ortodox egyházi szervezetüknek és a rájuk nem érvényes polgári jogok következtében a Habsburg császárral szembeni ellenszenvnek köszönhetően már korábban mutatták a nemzetté válás jeleit. A szerbek a németektől gazdasági jártasságot, míg viszont a németek öntudatra ébredést tanultak, illetve rá voltak kényszerítve az öntudatra ébredésre, amely tekintetében a magyarokhoz és a szerbekhez képest mintegy 50 év megkésettiséggel rendelkeztek.

A nemzetiségi harc jövőbeli kiéleződésének egyik első ismert eseménye az első szerb felkelés alatt történt. A szerbek a törökökkel szemben szeparatista ellenállást szerveztek 1807-ben a Dél-Bánságban, melyet lényegében leszakítottak volna a Habsburg Monarchiáról és Havasalfölddel, Moldvával valamint Szerbiával egyesítve egy Karadorđević-ok vezette birodalmat hoztak volna létre, de tervük lelepleződött. Nem ismert, hogy a többi nemzetiség – köztük a németiség – milyen állást foglalt a tervet illetően. Annyi biztos, hogy az 1848-as forradalom meglepte a németeket, melyet a legtöbb magyarországi népcsoport üdvözölve fogadott. A szerbek és a románok felrőtták, hogy a nemzetiségi kezdeményezésüket a hatalom nem ismeri el. A magyarok azonban ezt nem fogadták el, és a konfliktus kibontakozott. A

németeknek elsősorban anyagi jellegű motivációik voltak csak, féltették földjeiket és műhelyeiket a szerbektől. A liberális magyar politika által nekik adományozott polgári jogok egyrészt elvakították a németeket, fennállt az elnemzetietlenedés veszélye. Másrészt a liberális magyar politikai elit számára nem létezett nemzetiségi kérdés, hisz a polgári egyenlőséget hirdették (Kossuth is ezen a véleményen volt). Abban hittek – köztük Széchenyi –, hogy a polgári jogok a nemzetiségek asszimilálódását felgyorsítják. Ez volt egyben az előfeltétele a németek (pontosabban a dunai svábok) magyarok oldalára állásának a szabadságharcban, valódi oka azonban a nemzeti öntudat teljes hiánya volt. A szerb felkelők más etnikumokat is a maguk oldalára akartak állítani, de ez nem volt sikeres.

A háborúk után a németek helyzete a szerb és román rablóbandák fosztogatásai miatt szintén nem volt eseménymentes, de még mindig kedvezőbb volt, mintha a szerbek valóban megteremtik az autonóm vajdaságot, mely az eredeti céljuk volt. A németek a szerb autonómiatörekvések nyomán fogalmazták meg a bogárosi petíciót (1849. 10. 2.), mely egyetlen dokumentuma annak, hogy a németiség – a teljes Kárpát-Balkán térségben – területi önkormányzatot követelt. Céljuk a helyzetük javításán túl a Bánság autonómiájának visszaállítása volt, melyet azonban a Habsburg udvar elvetett.

A szabadságharc után bevezetett centralizmus és a Habsburgok elnémetesítési terve a németiség megítélését más etnikumok szemében negatív irányba terelte. A szerbek a magyarokkal együtt éltették Kossuthot. Noha a dunai svábokat különböző sztereotípiákkal illették, ennek az volt a célja, hogy felnagyítsák a szerepüket a centralizmus éveiben. Nemzetiségüket tekintve a „Bach-huszárok” többnyire szlovének, csehek és lengyelek voltak, nem németek.

A továbbiakban, az I. világháború végéig a délszláv-német együttélés sokkal nyugalmasabb időszaka következett, noha a gazdasági verseny felélénkült a nemzetiségek között, ami kiváltotta a szerb és horvát radikálisok ellenszenvét a szlavóniai és szerémségi betelepüléseket illetően a 19. század második felében. A konfliktus egyik legjellemzőbb színtere – mint már sokszor – most is a határőrvidék területe volt, ahol a németek nagyobb polgári és gazdasági jogokat követeltek. A határőrvidék felszámolása tulajdonképpen a régi helyzetet állította vissza, vagyis a németek nemzettudat fejlődésének lemaradása a fennmaradásukat veszélyeztette az ekkor már erősen nacionalizált szerbek, horvátok, románok, magyarok és egyéb népcsoportok között. A szerb és román nacionalizmus számára azonban a magyar liberális hatalom féket jelentett, így a németek veszélyhelyzete is enyhült. Ugyanakkor a németek tudatlansága a magyarok eszközévé tette őket. A dunai svábok elmagyarosodása a 19. század közepén, de különösen az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követően gyorsult fel a falvakban is.

A szomszédos viszony jónak volt mondható a Vajdaság területén a szerbek és a németek között. A 19. század végére a nemzeti érzelmek kibontakozása a dunai svábok körében is megindult, a politikai életben egy békésnek nevezhető – legalábbis az azt megelőző időszakhoz képest – együttműködési periódus következett be. A gazdasági életben a németek előretörése a szerb nacionalisták nemtetszését váltotta ki, mely rosszállás az I. világháború után a szerb politikai dominancia megteremtődésével realizálódott.

Az 1880–1910 közötti időszakban az etnikai-vallási arányok és térszerkezet a mai Vajdaság és Horvátország területén – a nagyarányú bevándorlás, a magas természetes szaporodás és az akkori társadalmi közhangulatnak megfelelő nagy asszimilációs erő miatt – a magyarok száma és aránya nőtt a legnagyobb ütemben, különösen a gyorsan magyarosodó németek és nem magyar városi lakosok rovására. A volt Jugoszlávia területén e periódusban a magyarok lélekszáma 336 ezerről 580 ezerre nőtt. A mai Szlovénia akkori osztrák területén – főleg az

alsó-stájer területeken – viszont folytatódott a lassú elnémetesedés, amely az 1910-ben még túlnyomórészt német többségű Maribor, Ptuj és Celje városok esetében volt a legfeltűnőbb. Az Osztrák–Magyar Monarchia uralma alatt álló, volt jugoszláv falusi térségek esetében megállapítható, hogy a 18. században többé-kevésbé stabilizálódott etnikai határok az első világháborúig nem módosultak lényegesen.

Az 1918-ig természeti, gazdasági, történeti, kulturális egységként funkcionáló Magyar Királyságot (Kárpát-medencét) és több nemzetiség etnikai területét (magyarok, németek stb.) szétvágták. A népek, tájak közötti, évszázadok alatt kialakult kapcsolatokat az új államok eltérő nemzetpolitikája következtében megszünt, ugyanakkor a déli, délkeleti országrész és számos etnikum – köztük a németiség – szállásterülete részben balkáni államok fennhatósága alá került. A rendkívüli mértékben megnőtt Szerbia (hivatalosan Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) súlyos problémákat örökölt, mely – főként határvidékein – olyan mértékű feszültségeket teremtett, amelyek megoldása – történelmileg megkésett, nemzeti homogenizációs törekvések következtében máig sem sikerült.

A német-délszláv kontaktzóna és az etnikai együttélés a két világháború között

Az első világháborút követő békeszerződések – bár a nemzetállamok megvalósítását tüzték ki célul – a soknemzetiségű birodalmak helyén soknemzetiségű kisállamokat hoztak létre. A délszláv államnak a dél-magyarországi Bácskát, Bánságot és Baranya-háromszöget sikerült anektálnia. Olyan területeket kebelezett be, amelyeken belül nagy arányt képeztek az alárendelt nemzetek. Ily módon a Bácskában, a Bánságban és Baranyában a nem-délszlávok (pl. magyarok, németek, horvátok, szlovákok) 71%-ot tettek ki (2. és 3. táblázat).

2. táblázat: A SzHSz Királyság lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása (1921)

Anyanyelv	Létszám (1000 fő)	A teljes lakosság %-ában
Szerb-horvát	8911,5	74,4
Szlovén	1120,0	8,5
Cseh	115,5	1,0
Lengyel	14,8	0,1
Orosz	20,6	0,2
Ukrán	25,6	0,2
Német	505,8	4,2
Magyar	467,7	3,9
Román és vlah	137,9	1,0
Olasz	12,6	0,1
Albán	437,7	3,7
Török	150,3	1,3
Egyéb	69,9	0,4
Összesen	11989,9	99

Forrás: Pándi 1999: Köztes-Európa 1756-1997.

3. táblázat: A németiség számának változása Jugoszláviában az 1921-es, az 1931-es népszámlálás, valamint 1944. októberi becslések alapján (az etnikai hovatartozás alapján)

Terület neve	1931	1944. október (becslés)			
		Élő németek 1944 októberében		Elesett katonák és civilek 1941-1944. október között	
		Fő	Különbség 1931-hez képest (%)	Fő	Az 1931-i teljes németiség %-a
Bánság	121.000	127.300	+5,2	3.400	2,8
Bácska	173.800	179.000	+3,0	4.000	2,3
Baranya	16.100	14.830	-7,9	270	1,7
Szerémség	68.600	75.400	+9,9	1.700	2,5
Szlavónia/ Horvátország	63.400	71.730	+13,1	2.070	3,3
Bosznia	16.500	20.600	+24,8	400	2,4
Szerbia	5.500	6.065	+10,3	135	2,5
Egyéb	1.100	1.075	-2,3	25	2,3
„Dunai svábok” összesen	466.000	496.000	+6,4	12.000	2,6
Szlovéniai németek összesen	29.000	32.000	+10,4	1.000	3,4
Németek összesen	495.000	528.000	+6,7	13.000	2,6

Forrás: Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien, Donaueschwäbische Kulturstiftung, München, 1995, p. 897.

A délszláv-német viszony megromlása már az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával, a szerb csapatok bevonulásával megkezdődött. Nem tudni, hogy a szerbek rendelkeztek-e a kisebbségekkel kapcsolatos – mintegy másfél millió, nem szláv lakosa volt a SzHSz Királyságnak –, akár erőszakos tervekkel. Ha léteztek is ilyenek, a kormány minden bizonnyal nem kívánta felhasználni, de a szövetséges erők nem is nézték volna el, és a szerb hadsereg sem volt jól felszerelve egy ilyen akcióhoz. Másrészt az új hatalom igyekezett a határtérségét megerősíteni, valamint a koszovói albánok lázadását leverni. Ezek után már a szövetségesek felé muszáj volt a kisebbségek megtűrését prezentálni.

A magyarhű németeknek az elcsatolás fájdalmas volt, a beilleszkedés sokáig elhúzódott, és lényegében sohasem ért véget. A szerb-német interetnikus viszony megromlott, melyet a szerbek a németiség Magyarország iránti nosztalgizálásának tudják be. Először a fiatalabb generáció ábrándult ki ebből később, valószínűleg azért, mert ők származásukat már az új délszláv államhoz kötötték. Az iskolarendszeren belüli néhány rövidéletű kedvezménytől eltekintve kevésbé tudták németiséget a szerbek megnyerni, a többi nemzetiség illojalitást tanúsított. A nemzetiségekkel szembeni antipátia az első háború utáni években a nemzetiségek elvándorlását szorgalmazta, mely politika 1925-ig tartott, és az elvándorlás „önkéntes” alapon történt.

A nacionalizmusok korában a nemzetiségi együttéléstől következően egyre több félkatonai és irredenta szervezet – például ORJUNA, SRNAO, Narodna odbrana, a Draža Mihajlović vezette csetnikok stb. – létrejöttét lehetett megfigyelni a két világháború közötti Jugoszláviában. Ezek egy része mai szóhasználattal terrorista szervezetnek is nevezhető. Az egyik legkorábbi fellépésük a németiség ellen egy 1925-ös ószivácsi gyilkossági kísérlet az SRNAO részéről. A csetnikok is gyakran zaklatták a német politikai és kulturális szervezeteket, sőt az 1930-as években, Jugoszlávia újraszervezésével az idegen népelemek,

köztük a németek és a zsidók kitelepítését is tervezték. A nemzetiségi incidensek közül említést érdemelnek továbbá a választási kampányokhoz, vagy különösen a választások utáni összetűzések.

A délszláv-német viszonyt az 1930-as évek elejétől egyre inkább a dunai svábok körében is elterjedő nemzetiszocializmus határozta meg. Az első hírhozói 1931-ben Németországban tanuló diákok voltak. Ekkoriban Németországban már dominált a nemzetiszocializmus az oktatásban és a diákszervezetek körében. Mivel a szerbek a náci ideológiát elutasították, ezért a németek azonosítása a nácizmussal sok esetben az addigi jobb viszonyt egycsapásra megváltoztatta. A németségre ugyanakkor kedvező folyamatok is hatottak. Bizonyos értelemben az oktatásügyben bekövetkező javulást lehetett érzékelni, de csak kis mértékben. Megjelentek különböző, az anyaország támogatását élvező szervezetek, melyek a népi német politikai elit lecserélődését segítették, továbbá javultak a német értelmiségi fiatalok elhelyezkedési lehetőségei. A nemzetiszocialista eszme terjedését számos tényező nehezítette körükben. Az egyik legfontosabb az eredendően városi iparos- és kereskedő középréteg körében kibontakozó nácizmus megértetése és terjesztése a népi német, nagyrészt paraszti társadalomban. További gond volt az idősebb generációk magyarhűsége és a római katolikus egyház erős befolyása. A régi német politikai elit lecserélődését elsősorban a mind több, Németországban tanuló és németországi, Jugoszláviába látogató diák megjelenése segítette leggyorsabban, akik nemzetiszocialista oktatásban részesültek, és a népi német vezetők fejéhez vágták az önzésüket és a népcsoport érdekeinek megsértését. A Schwäbisch Deutscher Kulturbund (Sváb Német Kultúrszövetség, 1920-ban alapították Újvidéken) régi elitje maradt ugyanakkor a szerbek számára meghatározó, mivel kimértebbek, kezelhetőbbek voltak az jugoszláv politikusokkal, akikkel egy politikus-generációt alkottak. A régi elit végleges lecserélődését a Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) 1939-es megjelenése gyorsította fel. Ez a szervezet a Harmadik Birodalom népességgpolitikai céljait segítette, és többek között a birodalom határain túl élő népi németek kitelepítéséért, az annektált területekre való áttelepítéséért volt felelős. A vezetőség cseréje a vajdasági szerbek fenyegetettségét növelte.

A németek szállásterületén Szlovéniában erős, radikális ellentevékenységek bontakoztak ki, melyet német pártok támogattak. A mindennapokban is látható és a népcsoport munkája szempontjából hatékony német közösségi lét mindvégig meghatározó maradt. Különösen az 1920-as évek közepén volt szoros szervezeti és érdekérvényesítési színtere. A nemzetiségi harc egyik legjelentősebb intézkedése 1918 után – a nemzetközi szerződésbeli kötelezettségek ellenére – az erősen elszlovénosított egykori német nemzetiségi **oktatás** kérdése volt. A családneveket névanalízisnek vetették alá, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy az olasz vagy szlovén felmenőkkel rendelkező gyermekeket nem sorolták a német kisebbséghez. A szlovén vagy kevert családból származó gyermekek szintén nem a német kisebbségi oktatásban részesültek, így nem egyszer kimaradtak a német etnikai területen működő párhuzamos német oktatásból. A Gottschee-i gyermekeket nagyszülőikig visszavezetve származási alapon írták be a németnyelvű osztályokba. A legtöbb esetben olasz vagy szlovén származást állapítottak meg a névanalízis segítségével, így a gyerekek nem járhattak német nemzetiségi iskolába (KOVACIČ 1926).

A szlovén nemzeti eufória és a falvakig kiterjesztett nemzeti gyűlölet nem állt meg az elemi iskolás diákoknál. A szlovén tanárokat a német nemzetiségű gyermekek szidalmazására használták. A névanalízis, a németajkú elemi iskolások diszkriminálásának egyik eszköze 1929/30 során felfüggesztésre került (részben a német-jugoszláv baráti kapcsolatok kialakulásával), noha az adminisztratív nyomás továbbra is rájuk nehezedett.

A délszláv-német viszony egyik legkényesebb területe a földbirtokviszonyok kérdése volt. Az ellenséges viszony leginkább ott bontakozott ki, ahol a zömmel szerb nemzetiségű háborús

önkéntesek, az ún. dobrovoljacok megjelentek. További problémát a kolonisták megjelenése okozott a világháború után, akik a rendezetlen tulajdonviszonyok és az 1919-es **agrárreform** intézkedései során jutottak többek között német földterületekhez.

Az 1930-as években különféle tanulmányok – **majorizációs tervek** – születtek a többnemzetiségű területek elszlávosítására. Közülük az egyik legismertebb a Vladan Jojkic által írt Bácska és Bánság nacionalizálási terv. Jojkic részletesen kifejti a két történelmi terület etnikai átalakulását a török hódoltságtól kezdve, mindezt azonban délszláv (szerb-horvát) szemszögből és erőteljes nacionalista felfogással. Magyarországgal szemben a közvetlen határ menti területeket tekinti a nacionalizálás céljának. A végső célja ezen tervnek az volt, hogy a Dráva, a Duna, a Tisza és a Bega-csatorna valamint Szlavónia és a Szerémség közötti területen megteremtse a délszláv többséget. Ezek után a terv a Begától délre lévő bánsági területeken folytatódott volna.

A kontaktzóna szétesése, megszűnése

Jugoszlávia németiségének negatív kimenetelű sorsát több tényező együttesen okozta. A németek kulturális egységét megteremtő Schwäbisch-Deutscher Kulturbund, illetve számos, külföldi szervezet munkája, anyagi támogatása, valamint az 1930-as évektől a német állam felélenkülő érdeklődése a kelet-közép-európai országok gazdasága és németisége iránt. hozzájárult a kisebbség önbizalmának megerősödéséhez, politikai szerepének felértékelődéséhez (az ún. ötödik oszlop szerepét töltötte be a német kisebbség). Mindezt nagyban meghatározta Hitler hatalomra kerülése 1933-ban, a német nép egy államba tömörítésének ideológiája, és az ebből következő tényleges területi csatolások. A német népcsoport egy részének nemzetiszocialista eszmékkel történt megfertőzése magában a németiségben is törésvonalat okozott, mely főleg a többi népcsoporttal való együttélést (magyarok, szerbek, horvátok stb.) nehezítette meg, főleg a megszállt (Szerbia) vagy visszacsatolt (Baranya-háromszög, Bácska, Muravidék) területeken. Utóbbiakban a magyarországi Volksbund der Deutschen in Ungarn is számos hívet szerzett. A II. világháborús események a háború második felében és annak végeztével a jövőbeli kapcsolatok alapját, a németiség megítélését is jelentették.

Már a világháború éveiben megkezdődött a kelet-délkelet-európai németiség migrációja (*4. táblázat*), kitelepülése (például 1939-40-től a balti németek Lengyelországba, Csehszlovákiába telepítése). Jugoszláviából a II. világháború folyamán 35.812 német települt ki – akik közül 15.008 fő gottschee-i, mintegy 17.000 pedig bosznia-hercegovinai, illetve horvátországi német volt – valamint 7%-ukat (mintegy 2500-3000 főt) a partizánok üzték el, illetve mintegy 70.000 német a Wehrmacht-ba történt besorozás során hagyta el a területet. Ez az ún. „Deutsche Heim ins Reich” vagyis németek hazatérése a Birodalomba nevű telepítési politika gyakorlata, célja pedig a meghódított német területeken az etnikai arányok megváltoztatása – értelem szerűen a német többség megteremtése – volt. Zömmel önkéntes áttelepülők voltak, de a háború utolsó hónapjaiban ezekről a területekről is menekülniük kellett. Őket a német szakirodalom a hazájukból elűzöttek közé (*Heimatvertriebene*) sorolja. Horvátország területéről 1944 végéig telepítették ki a németeket. Bosznia-Hercegovinából szintén a háború alatt, 1942 októberében települt ki a németek nagy része. A bánsági, bácskai és Sváb Törökországbeli németek tervezett kitelepítését az előrenyomuló szovjet csapatok megghiúsították, korábban a katonai igazgatás nem engedte a kitelepítést. A Vörös Hadsereg nyugati irányba történt előrenyomulása során a keleti fronton harcoló német csapatokkal együtt több helyen a német lakosság is elmenekült, részükre evakuálási tervet dolgoztak ki. Ez volt a jellemző a vizsgált területen többek között a Baranya-háromszögben. Máshol a szovjetek közeledésének hírére spontán migráció alakult ki, melyet a náci propaganda erősen ösztönzött. Jugoszlávia területéről ekkor kb. 200.000 fő, más adatok szerint 1945-49 között

287.000 fő. menekült Németországba. Ez jóval magasabb, mint a Magyarországról kitelepülők (50-60.000 fő) száma, mely főleg annak köszönhető, hogy a Tito-partizánok még kegyetlenebb etnikai tisztogatást hajtottak végre.

A kaotikus állapotok a pontos létszám meghatározását nem teszik lehetővé, a legtöbb becslés nagyjából 200.000 főre teszi a szovjet katonai igazgatás, illetve jugoszláv partizán fennhatóság alá eső, hátramaradt németek számát. A németészen kegyetlen bosszút állt a jugoszláv hatóság: nagy részüket munkatáborba internálták. 1944 decembere és 1945 januárja között mintegy 40.000 németet a Szovjetunióba deportáltak, akiknek nagyjából a 16%-a veszett oda. A vajdasági etnikai tisztogatások során nem csak a németeket, hanem mindenkit, akit a partizánok árulónak vagy kollaboránsnak találtak, így zömmel magyarokat is kivégeztek. Pontos számuk a mai napig nem ismert. Jugoszláviára a potsdami döntések nem vonatkoztak, ami azt jelentette, hogy Tito szabad kezet kapott a német kérdés megoldására. A vizsgált területen a németészen nagy részét kiűzték, deportáltak vagy kivégezték, de ez nem jelentette azt, hogy a németészen a teljes államterületről eltűnt. (1948-ban Jugoszlávia területén már csak 56.800 német élt, 1953-ban 61.500-an vallották magukat németnek a népszámlálás során.) Az elűzetési akciók után a régi hazában maradók közül sokan önként Németországba távoztak, mert a megváltozott körülményekhez nem tudtak alkalmazkodni. A német szakirodalom őket nevezi kitelepülőnek (Aussiedler). A németek II. világháborús és háború utáni vérvesztesége 121.209 fő, a háború előtti teljes német lakosság 23,1%-a.

4. táblázat: Az egyes jugoszláviai területekről kitelepült németek száma a letelepedés helye szerint

Származási terület	Jugoszláviai németek összesen	NSzK és Nyugat-Berlin	NDK és Kelet-Berlin	További európai országok	Európán kívüli területek
Bánság	77.379	62.002	518	10.538	4.321
Baranya-háromszög	9.146	7.333	721	921	171
Bácska	127.681	107.399	1740	12.169	6.373
Szerémség	39.665	27.761	631	9.399	1.874
További jugoszláv területek	113.477	60.368	1.185	41.616	10.308
Jugoszlávia összesen	367.348	264.863	4.795	74.643	23.047

Forrás: Eberl, I. Die Donauschwaben, 1989. p. 151.

A kitelepült németek migrációs pályájának vizsgálata

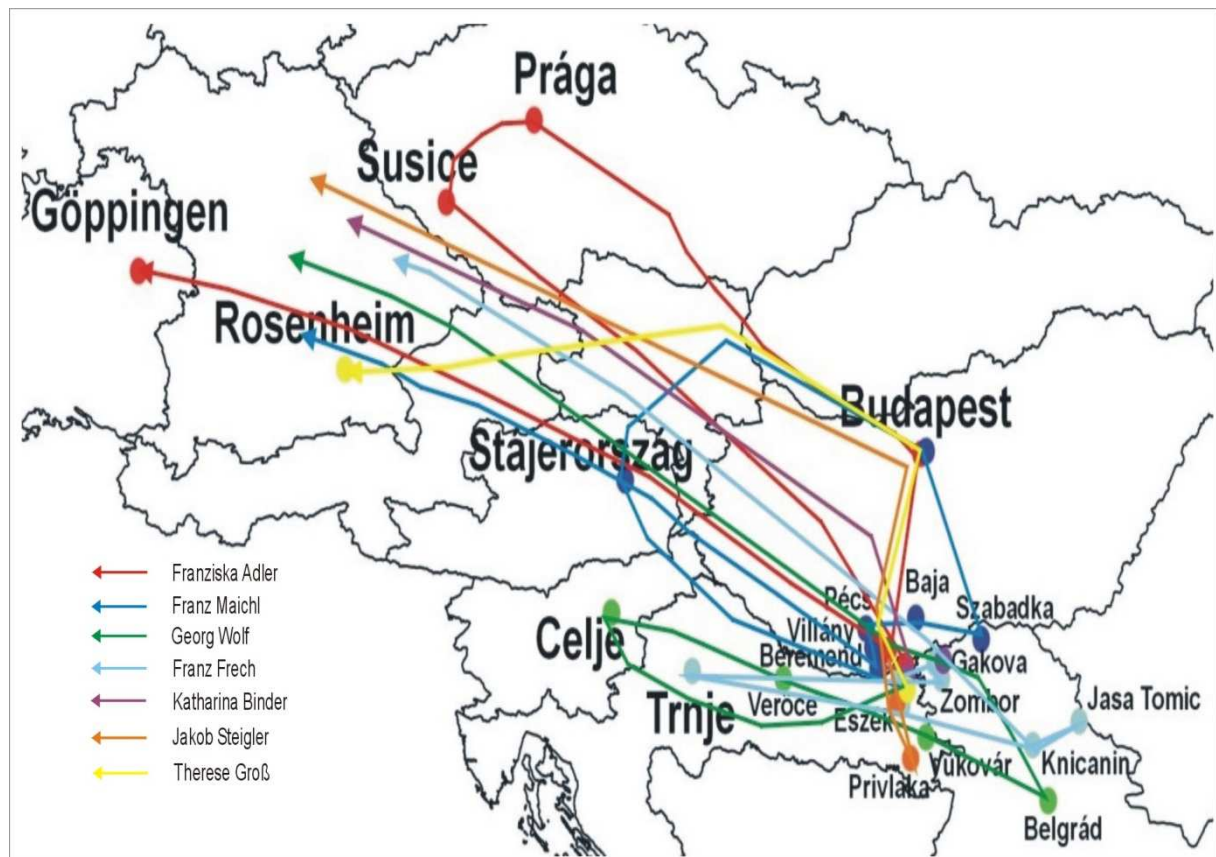
Baranya-háromszög

A jugoszláviai németek migrációjában az egyik legkevésbé ismert a háború utolsó hónapjaitól a Németországba letelepedés közötti (1944 ősztől az 1940-es évek végéig) terjedő időszak. Ezzel kapcsolatban az elsődleges és leghitelesebb források a személyes interjúk, beszámolók (a német integrációkutatásban is felhasznált ún. *Erlebnisbericht*-ek), melyek java része az 1950-es évek elejétől készült a Nyugat-Németországban letelepedettek körében. Az egykori Jugoszlávia területén a Baranya-háromszögi németek körében leginkább Johann Wüsch nevéhez köthető az elkészített interjúk nagy része. Napjainkban a bayreuth-i Lastenausgleichsarchiv őrzi ezeket a felvételeket, melyből válogattam néhányat, és eseteket

mutatok be ezen időszak szövevényes migrációs pályáiról (5. ábra). Ahogy az 1950-es évektől megfigyelhető migrációnál, úgy itt is kiemelendő, hogy alapvetően az egyes egyének vagy családok sorsa igen különbözően alakulhatott.

Három-három baranyabáni és pélmonostori, illetve egy laskafalui német migrációs pályáját vizsgáltam. Mindhárom településen a német csapatok visszavonulásával lehetett leggyorsabban és legkorábban elhagyni a területet. A transzportokra többnyire a fiatalok szálltak fel, az idősebbek kezdetben igyekeztek az ingatlanokra, jószágokra vigyázni, de végül közülük is sokan elmenekültek. Az orosz csapatok átvonulása után a jugoszláv partizánok vették át a terület feletti irányítást.

5. ábra: Baranya-háromszögi németek migrációs pályája 1944 ősze – d 1950 eleje között

Forrás: BA LAA Ost-Dok. 2 Nr. 399 alapján saját szerkesztés

1. Nyugati irányba menekülő, de ott az oroszok fogságába eső jugoszláviai németek esete, akiket jugoszláv munkatáborba szállítottak (Franziska Adler, Franz Maichl, egykori baranyabáni lakosok példáján)
2. Németek oldalán harcoló, szlovén területen hadifogságba eső, majd jugoszláv munkatáborba kerülő németek esete (Georg Wolf, egykori baranyabáni lakos példáján)
3. A visszavonuló német csapatokkal el nem menekülő, a partizánok fogságába eső, majd munkatáborba kerülő németek esete (Franz Frech, egykori pélmonostori lakos példáján)
4. A visszavonuló német csapatokkal el nem menekülő, munkatáborba kerülő, de onnan elszőkő németek esete (Katharina Binder, egykori pélmonostori lakos példáján)

5. A visszavonuló német csapatok által evakuált településeken élő németek esete (Jakob Steigler, egykori pélmonostori, illetve Therese Groß, egykori laskafalui lakos példáján)

A vizsgált németek körében tapasztalt 1950 utáni migráció a teherkiegyenlítési akták segítségével lehetővé teszi, hogy bizonyos trendet és kategóriákat állítsak fel, és a migráció sajátosságaira is rávilágítsak. **Nem abszolút és éles határú kategóriákat** állítottam fel, csak különböző eseteket, hiszen szinte minden egyénnek/családnak saját sorsa volt. A migráció mértékét, jellemzőjét a németek településen tapasztalt arányának függvényében vizsgáltam, és tendenciákat figyeltem meg. Megjegyzendő, hogy a Baranya-háromszögből elmenelült és Nyugat-Németországban letelepedett 7.333 fő közül csak kevesen adtak be teherkiegyenlítési kérelmet.

I. 1931-ben abszolút német többségű településen élő németek migrációja – **Jenőfalva példáján** Az 1940-es években egyesek jugoszláv munkatáborba kerültek, majd Ausztriában (Linz, Wels), illetve Németországban Bajorországban (Erlangen, Passau, Bayreuth, Hof) és Baden-Württembergben (Rechberghausen/Göppingen) telepedtek le. Az 1960-as évekre viszont a többség Baden-Württembergbe költözött (Göppingen, Sindelfingen, Mannheim, Karlsruhe) és a munkatáborból felszabadulók is Németországba emigráltak.

II. 1931-ben abszolút német többségű településen élő németek migrációja – **Pélmonostor** példáján: Már az 1950-es években magas a Németországba – ekkor még nagyobb arányban Bajorország: München, Landshut „járásba” kiköltözők száma. Mellettük viszont kisebb arányban letelepedtek Baden-Württemberg, Rajnavidék-Pfalz és Észak-Rajna-Vesztfália területén is. Az 1960-as években jelentős migráció nem tapasztalható.

III. 1931-ben relatív német többségű településen élő (egyik etnikum sincs abszolút többségben) németek migrációja – **Baranyakisfalud** példáján: Az 1950-es évekhez viszonyítva szintén nincs jelentősebb migráció az 1960-as években, viszont a németek többsége egy jól meghatározható sávban és nem szórványban telepedett le Baden-Württembergben (Salach, Uhingen – Göppingen, Karlsruhe és Dietenheim járásokban).

IV. 1931-ben jelentős német kisebbségű településen élő németek migrációja – **Dárda** példáján: Az 1950-es években a többség Bajorországban és Baden-Württembergben telepedett le, de egy család a tengerentúlra, Kanadába (Kitchener, Ontario) vándorolt ki. Az 1960-as években Ausztráliába (Melbourne), valamint az USA-ba is eljutott egy német család (Cleveland, Ohio). Egy család ugyanakkor, vélhetően korábbi jugoszláv munkatáborból felszabadulva a Baranya-háromszögben (Laskó) telepedett le.

V. 1931-ben jelentős német kisebbségű településen élő németek migrációja – **Bellye** példáján: Az 1950-es években Baden-Württembergben (Göppingen) és Hessen-ben (Hebstahl), Magyarországon Baranya megyében (Siklós), a tengerentúlon az USA keleti partján (New Rochelle/New York), valamint a Vajdaságban (Silbas) telepedtek le bellyei németek. Az 1960-as években, vélhetően szintén a jugoszláv munkatáborból felszabadulók telepedtek át Magyarországra (Hercegszántó).

VI. 1931-ben 15% alatti német jelenlétű településen élő németek migrációja – **Nagybodolya** példáján: A németek jelentős része nem költözött ki az 1950-es években Németországba, hanem lakóhelyén vagy annak tágabb környezetében (Magyarország, Mohács) élt. Az 1960-as években viszont megjelentek Németországban, később kitelepülőként Baden-Württembergben (Sinsheim) és Bajorországban (Starnberg) is.

VII. 1931-ben 15% alatti német jelenlétű településen élő németek migrációja – **Petárda** példáján. Petárda horvát többségű település, mindössze néhány német család élt csak itt. 1944

előtti arányukat figyelembe véve, viszonylag kevesen hagyták el szülőföldjüket. A kivándorlók Ausztriában (Wels) és Bajorországban (Passau, Neuburg a.d. Donau) telepedtek le.

Bosznia-Hercegovina

A teherkiegyenlítési akták szerint már az 1950-es években éltek egykori boszniai németek az amerikai kontinensen. A Baranya-háromszögekhez hasonlóan a kanadai Ontario déli részén (Kitchener), illetve az USA északi államaiban, elsősorban Wisconsin (Fredonia) államokban telepedett le egy-egy család Prosarából, illetve Nova Topolából. Dél-Amerikában szintén a nagyobb városok jelentették a fő desztinációkat. A boszniai németek esetében Sao Pauloba költözött ki egy család Banja Lukából. Az európai kontinensen a többi származási területtel összehasonlítva feltűnő a Franciaországban történt (Saint-Plais-sur-Mer, Gironde, Pernes-les-Fontaines, Vaucluse és Savignies) letelepedések esete. A nova topolai és vrbovaci családok minden bizonnyal a világháború után a francia megszállási zónába kerültek és onnan költöztek Franciaországba. **Nem egyértelmű az sem, hogy Németország mely tartománya jelentette a fő desztinációt.** Ugyan jól látható, hogy Bajorország és Baden-Württemberg délkeleti közzeteiben – Aiglkofen, Passau, illetve Böblingen, Dettingen, Kißlegg – megtelepedtek, de ugyanúgy megjelenik a rajnavidék-pfalzi Bitburg és Meyen is. Az egykori Szovjet Megszállási Zónába is kerültek boszniai németek, közülük egy prosarai család az 1950-as években Berlinből Böblingenbe, egy petrovo poljei család az 1960-as években pedig Westerholtból Bambergbe szökött át. A hátramaradtak száma viszonylag alacsony a boszniaiak esetében, a teherkiegyenlítési akták tanúsága szerint a vizsgált személyek közül senki nem került munkatáborba.

Vajdaság (Szerémség, Bácska, Bánság)

A Vajdaság területéről Nyugat-Németországban, a teherkiegyenlítés folyamatában résztvevők aránya volt a vizsgált, további szállásterülettel összehasonlítva a legmagasabb. Kiemelkedik Temerik obstina területe, ahol az 1910-es népszámlálási adatok szerint az összlakosság 48,3 %-a, az 1931-es népszámlálás alapján 37,3 %-a nyújtott be teherkiegyenlítési kérelmet. Szintén magas arányok mutatkoznak egyes nyugat-bácskai (Bač 32% illetve 27%) és délbánsági opcsinában (Pančevo 34,7% illetve 32,8%). **A Vajdaság területéről származó németek az egyes területek szerint is eltérő migrációs útvonalat jártak be.** Mindezek mögött igen eltérő, migrációt befolyásoló körülmények húzódtak. Az egyik ilyen bizonyítható ok **a munkatáborba kényszerültek száma.** Ők többnyire a Bánságból kerültek ki. Feltűnő is körükben, hogy még az 1950-es években is nagy számban éltek a Vajdaságban, vagyis felszabadulásuk után nem költöztek ki azonnal Németországba. Az akták szerint ők azoknak a leszármazottai, akik elhaláloztak a munkatáborok egyikében, de fiatal koruk (többnyire) nem tette lehetővé az önálló élet megkezdését.

A németországi megtelepedési helyüket megvizsgálva jól látható a **Bajorország-Baden-Württemberg dominancia** a vajdaságiak esetében. A tengerentúlra és más országokba költözők száma nem túl magas körükben. Az észak-bácskai Szabadkából és Palicsból askenázi zsidó családok Izraelbe (a zsidóságot is bevonta a nyugat-német törvényhozás a teherkiegyenlítésbe) majd az 1970-es években Rio de Janeiroba, a délbácskai Péterváradról Ausztráliába (Perth), Újvidékről Kanadába, Wekerlefalváról New Yorkba, a Bánságból a szlovák többségű Antalfalvából egy zsidó család Tel Avivba és Rehovotba, fehértemplomiak New Yorkba, karaszjeszenőiek Detroitba, tárcsóiak Mansfieldbe települtek.

A jugoszláviai népi némettség körüli feszültség a modern etnopolitikai konfliktusok (egyidős a modern nemzetek kialakulásával) módszerének egyik tipikus esetével – Salat Levente terminológiáját követve – az erőszakos kitelepítés és deportálás (részbeni) alkalmazásával oldódott meg. Ezzel szemben a trianoni Magyarországon, ahol a németek II. világháború utáni kitelepítése összefüggött a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény keretében Magyarországra betelepített magyarok elhelyezésével, módszerét tekintve egy békés folyamatot takar (bár ismert, hogy a Szovjetunió nyomásgyakorlásának eredménye volt). Ahogy Bibó István megállapította, a kitelepítések a történelmi példák alapján nem szokták teljes mértékben megoldani az etnikai vagy etnokulturális konfliktusokat, hanem vagy új feszültségeket teremtenek, vagy a fennállókat teszik kezelhetetlenné. A jugoszláviai némettség esetében az előbbi valósult meg, újabb etnikai problémák bontakoztak ki idővel, az etnikai struktúra egyneműsödésével a szerb-horvát, szerb-magyar, szerb-albán, szerb-bosnyák, horvát-bosnyák stb. ellentétek mélyültek el vagy keletkeztek, melyek az 1990-es években az egyik legvéresebb polgárháborújában vezetődk le részben. Így könnyen belátható, hogy a Balkán etnikai konfliktusainak sorából nem lehet a némettség kérdését kihagyni, mellőzni, hiszen létszamarányát tekintve az egyik legnagyobb veszteséget elszenvedő etnikum a területen.

A dolgozat tudományos eredményei és a felállított hipotézisek helytállósága az alábbiak szerint foglalható össze:

1. A német betelepülés a 14. századtól kezdődően, vagyis a kontaktzónák kialakulásának felvázolása és rávilágítás az egyes földrajzi terek eltérő etnikai-politikai fejlődési pályáinak későbbi okaira. Azt feltételezem, hogy a jugoszláv térségbe betelepülő némettség a 14-19. század között – eltérő történelmi korszakokban, más-más, betelepülésüket segítő motivációk miatt – jelentős területi, fejlődésbeli, gazdasági életben betöltött szerep és identitástudatból adódó különbségeket mutat. Ezek a különbségek átöröklődhettek a 20. században a jugoszláv érára, és a két világháború közötti, valamint a II. világháború térségi (geo)politikai folyamatait is meghatározhatták.

Ez a német-délszláv együttélés egyik legkorábbi fejezetének következménye, nevezetesen a betelepítések nyomán kialakult, területenként eltérő törésvonal a nemzetiségek között. Az etnikai együttélést az összes érintett etnikum valamilyen értékrendszer mentén élte meg, az öndefiniálás (vallás, nyelv, nemzettudat fejlődése, gazdasági tradíciók stb.) mentén pedig kialakultak a sűrűlódási felületek, melyek a legtöbb esetben valamilyen külső, (geo)politikai folyamat terelt (pánszlávizmus, pángermanizmus stb.). Szlovénia területén – mivel a Habsburg Birodalom örökös tartománya volt a vizsgált időszakban, a némettség erős asszimilációs veszélyt jelentett a szlovénségre, akik ekkor, a 14-18. században mintegy közrefogták az egyes kutatók szerint német etnikai szigettermületként mutakozó Gottschee körzetet. Alsó-Stájerországot ekkor még nem válaszotta le a határ az osztrák területekről, így rajtuk kívül a szlovéniai városok polgárosodott németsege emelendő ki. A némettség évszázadokon át megőrizte identitását azokban a városokban is, ahol kisebbségben élt. Ezzel a későbbi Jugoszlávia egészét nézve, egy teljesen egyedi miliót jelentett Szlovénia. Itt ugyanis az államalkotó többség – etnikai/nemzeti kisebbség reláció évszázadokon át a németek (pontosabban németajkúak) többségét, a szlovének kisebbségét jelentette, csak az SzHSz Királyság megalakulásával lett a szláv etnikum az államalkotó. Bosznia-Hercegovina németsege szintén középkori eredetre tekint vissza (hittérítők, bányászok, kézművesek, kereskedők), azonban tömegesen csak a 19. század második felében jelentek meg. Nemzeti öntudatuk, polgárosodottsági fokuk többnyire alacsony volt, zömmel földművesek voltak a

Száva, Boszna, Vrbas és Drina folyók mentén. Közös bennük a szlovéniaiakkal, hogy a magyarokhoz való lojalitás nem alakult ki, mivel nem kerültek etnikai kölcsönhatásba a magyarokkal. Szlavónia, Baranya-háromszög, Szerémség, Bácska és a Bánság németisége szintén a Habsburg Birodalomban a németajkú többséghez tartoztak, azonban a kiegyezés után már a Magyar Királysághoz, így gyakorlatilag a délszláv népcsoportokhoz hasonlóan magyarországi kisebbségek lettek. A németek a délszlávokon kívüli egyéb etnikumokkal is érintkeztek (magyarokkal, románokkal, szlovákokkal, csehekkel, ruszinokkal stb.). Genezisükben, identitásukban ezért nagyon erősen domináns az uralkodó többséghez való asszimilálódásuk foka, ami leginkább a magyar nyelv használatában és a magyarhúságukban jelentkezett. A jugoszláv időszak és különösen a II. világháborús események, megszállási területek, határrevíziók a meglehetősen nagy területen szétszóródott jugoszláviai németiség szállásterületét tovább szabdalják. A geopolitikai helyzetnek az egyes területek különösen ki voltak téve. A korábbi évszázadokban kialakult, uralkodó nemzethez való kötődések azonban magában a németiségben is törésvonalat jelentett, elsősorban a fiatalabb és az idősebb generáció között. Legjobb példa erre a Baranya-háromszög, ahol a visszacsatolás után felerősödtek a magyarhú elemek.

2. A vizsgált területen élt nemzetiségi csoportok, mint közösségek miként reagáltak a politikai tér (és egyben az etnikai kontaktóna) változására és hogyan jelent ez meg az etnikumok együttélésében? Azt feltételezem, hogy a vizsgált területet érintő határváltozások és impériumváltások a többség-kisebbség reláció szempontjából jelentős mentális és tényleges folyamatokat indukáltak az etnikai együttélésben.

A határváltozások, vagyis az uralkodó hatalomhoz való viszonyulás a népi németiség és a délszláv, illetve a többi etnikum együttélése szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírt. A volt Jugoszlávia – soknemzetiségű állam lévén – területén valójában belső etnikai határokat nem lehetett egyértelműen meghúzni, így az impériumváltozások okozta területi elcsatolások a többség-kisebbség relációban mutatkoztak meg. A németiség szempontjából vizsgálva, a Habsburg betelepítések során az uralkodó „nemzetnek” érezhették magukat (bár tudjuk, hogy nem léteztek ekkor modern nemzetek), az I. világháború végén, a területi elcsatolások következtében a német-délszláv kisebbség-többség reláció megfordult, az egyes területeken bekövetkező német megszállás során elvileg szintén az uralkodó nemzet részei lettek, de az idő rövidege és a háborús körülmények miatt csak a nemzetiségi harcok kiéleződése következett be. A magyar megszállás pedig egyfajta nosztalgia volt a magyarérezelmű németeknek.

3. Milyen etnikai földrajzi folyamatokat eredményezett a németek kitelepülése? Azt feltételezem, hogy a németek kitelepülése jelentős, az etnikai struktúrát alapjaiban megváltoztató folyamatokat generált, a délszláv etnikai többség elérését segítőleg hatott.

A legtöbb helyen a németiség teljes eltűnése következett be, vagyis egy etnikai vákuumterület alakult ki, ráadásul egy, a jugoszláviai átlagviszonyokhoz képest fejlettebb gazdaságú területen (Szlovénia, Száva menti alföld, Vajdaság). Szlovéniában és Bosznia-Hercegovinában a németek eltűnésének következménye kevésbé fogható meg, mivel mintegy 20-20 ezres létszámmal bírtak. A látványos átrendeződés, homogenizálódás a Baranya-háromszögben és a Vajdaságban indult meg eltűnésükkel. A Jugoszlávia déli vagy kevésbé fejlett területeiről északra irányuló természetes migráció – mely mögött gazdasági érdekek, demográfiai okok-népességszám-növekedés állt leginkább – találkozott a politikai érdekekkel, vagyis a terület elszlávosításával, melynek különböző eszközeit (agrárreform, majorizációs tervek) bemutattam. Az etnikai átrendeződés megindításában tehát mindenképpen szerepet játszott a németiség eltűnése, mely terv, mint politikai cél az 1930-as években elszlávosítási

terveket szült. Mindazonáltal a második Jugoszlávia által véghezvitt földreform során a földalapba bevont földterületek legnagyobb hányada a németek által hátrahagyott vagy kisajátított területek voltak, melyeket zömmel szerb és montenegrói telepések között osztottak szét.

4. A II. világháborút követően, egyes területekről származó németek migrációs pályájának feltérképezése és összefüggések, lehetséges „kategóriák” felvázolása primerforrások, illetve elbeszélések segítségével. Azt feltételezem, hogy a Jugoszláviából kitelepült németek származási területük szerint eltérő migrációs sajátosságokkal rendelkeznek. Várhatóan lesznek egyedi példák a migrációban (más-más országba vagy kontinensre költözés formájában), de felvázolható lesz az a földrajzi terület, ahová a származási területük szerint a többség letelepedett.

A vizsgált teherkiegyenlési akták alapján kijelenthető, hogy a származási terület a kitelepülés időpontját és szervezettségét meghatározta. A legtöbb menekült az amerikai és brit megszállási zónába került, a szovjet megszállási zónával jelen dolgozat nem foglalkozik. A legnagyobb különbségek a kitelepülések időpontjából következnek. A későbbi 1944 ősze és azutáni menekülőket sokszor a nyugat felé nyomuló szovjet csapatok utalták vissza Jugoszláviába, melyet számos elbeszélés is megerősít, így ők nagy eséllyel munkatáborba kerültek, akik között a legmagasabb volt az időszakban a halálozási arány. Feltűnő, hogy az aktákban vizsgált személyek közül a bánásiak maradtak legnagyobb arányban otthonaikban még az 1950-es években is. Ennek oka az, hogy oda értek legkorábban az orosz csapatok, így kitelepítésük/elmenekülésük a legkevésbé volt megszervezve. Az 1950-1980-as években tapasztalható migrációs sajátosságokat a 15. táblázat foglalja össze. Vannak kiemelt állomások, ahová az egy-egy területről származó német családok a teherkiegyenlési folyamat bemutatása során megismertetett gyakorlat szerint, egymás elvesztett ingatlanját és ingóságát igazolva, és az egymásrautaltság következtében nagyobb számban megtelepedtek. Ezek jellemzően nyugat-németországi települések. A más országot és kontinentet választók sokkal inkább az egyes egyének lehetőségeiből (kor, képzettség, egészségi és szociális állapot) következett, egyedi eseteknek nevezhetők. A népi németiség a Nyugat-Németországba, illetve más, fejlett térségbe történt áttelepülése (melyet a német szakirodalom Drang nach Westen-ként is emleget) iránya mellett a fejlettségi fokot figyelembe véve is ellentétes volt a németek egykori kelet felé irányuló expanziójával. A jugoszláviai népi németek egy sokkal modernebb környezetben találták magukat, melyhez az idősebb generáció már nem is tudott alkalmazkodni.

5. táblázat: A Jugoszláviából kitelepült németek jellemző migrációs állomásai származási területük alapján

Terület megnevezése	A migráció legjellemzőbb állomása
Bosznia-Hercegovina	Lengyelország, NDK, Ausztria, NSzK (Bajorország, Baden-Württemberg, Alsó-Szászország, Rajnavidék-Pfalz), Franciaország, Kanada, Brazília
Baranya-háromszög	Magyarország (Baranya-megye), Horvátország, Ausztria, NDK, NSzK (Bajorország: Landshut, Berchtesgaden, Passau központokkal, Baden-Württemberg: Göppingen, Hessen: Darmstadt, Kanada (Ontario), USA (New York, Washington), Ausztrália (Melbourne)
Észak-Bácska	NSzK (Baden-Württemberg: Freiburg, Heilbronn, Hessen: Bad Schwalbach), Izrael
Dél-Bácska	Ausztria, NSzK (Bajorország: Passau, Kehlheim, Schongau, Baden-Württemberg: Stuttgart-Karlsruhe-Mannheim háromszög, Wangen, Rajnavidék-Pfalz: Bad Ems, Hessen: Nidda, Sparbrod, Észak-Rajna-Vesztfália: Bielefeld, Eibelshausen), USA

	(Ohio), Ausztrália (Perth)
Nyugat-Bácska	NSzK (Bajorország: Pfarrkirchen-Seibersdorf, Regensburg, Baden-Württemberg: Karlsruhe, Oberwittstadt, Alsó-Szászország: Bahrndorf/Mackendorf)
Bánság	Szerbia (Vajdaság Autonóm Tartomány, Belgrád), Horvátország (Baranya-háromszög), Ausztria (Alsó-Ausztria, Bécs, Salzburg, Karintia), NSzK (Bajorország: Passau, München-Dachau, Kempten-Haunstetten, Baden-Württemberg: Stuttgart-Reutlingen-Karlsruhe, Pfullingen-Überlingen, Rajnavidék-Pfalz: Ludwigshafen, Welgesheim, Észak-Rajna-Vesztfália: Bergisch Gladbach, Alsó-Szászország: Detmold, Sandhorst/Aurich), NDK (Arnstadt), Izrael, USA (Chicago, Detroit, Mansfield, Los Angeles), Brazília
Szerémség	NSzK (Bajorország: Waakirchem Schwabach), NDK (Wattmannshagen)

Forrás: saját szerkesztés

6. A kutatás jövőbeli irányai

Az eddigi megállapítások számos esetben újabb, a témával kapcsolatos további lehetséges kutatás kiindulópontjai lehetnek. Ahogy az egész témakörrel, úgy jelen dolgozatot felhasználva is számos tudományterület fogalmazhat meg újabb kérdéseket, téziseket. Az alábbiakban a kutatás geográfiai vonatkozású további irányait nézem meg.

A teherkiegyenlítési aktákban fellelhető adatok lehetővé teszik egy részletes, a németiséget ért veszteségek (főleg udvarok, földbirtokok, üzemek), valamint a kárpótlási folyamat területi különbségeit kimutató vizsgálat lefolytatását. Ezt el lehet végezni egy adott történeti területre (pl. Baranya-háromszög vagy Vajdaság) leszűkítve, illetve a területeket összehasonlítva is, figyelembe véve a németeket ért atrocitások időbeli eltolódását és annak viszonyait, valamint az egyes szállásterületeken jelentkező eltérő természet-, etnikai-, politikai-, gazdaság- stb. földrajzi különbségeket. Mindennek alapja, hogy minél több településről és településen belül is minél több kérelszennvedő teherkiegyenlítési aktájából a releváns adatok a kutató birtokában legyenek.

Másik lehetséges irány egy szociálgeográfiai vizsgálat lefolytatása adott, szűkebb területre vonatkozóan, mely az eredeti német szállásterületen kialakult struktúrák helyi szintű tüktöződését mutathatná ki. Ehhez sokkal több helyismeret és főleg helyi, levéltári, plébániai kutatás szükséges, mely a többi etnikumról szolgáltatna adatokkal.

Szociálgeográfiai kutatást lehet egy új közösségbe került, Jugoszláviából kitelepült népi német közösség esetében is elvégezni. A megváltozott státuszukról, integrálódásukról, munkaerőpiaci helyzetükről és lakhatási körülményeikről, településszerkezetre és a befogadó társadalomra gyakorolt hatásukról elsősorban a kitelepülők helyi civil szervezeteik segítségével lehetne vizsgáldást végezni, akár a tengerentúlra települt németiség körében is.

7. Publikációk

I. A kutatás témájához szorosan kapcsolódó publikációk

- MÉREI, A.** 2014. Etnisch-politische Konflikte und ihre Folgen in dem Baranya Dreieck bis den Ende des Zweiten Weltkriegs. Ungarn Jahrbuch Band 31. pp. 487-510.
- MÉREI A.** 2013. Német telepések Bosznia-Hercegovinában az 1878-as okkupációtól a II. világháború végéig. Mediterrán és Balkán Fórum 18. pp. 19-30.
- M CSÁSZÁR ZS. - MÉREI A.** 2012. Ethnic-homogenization processes in the most developed region of Serbia, the multicultural Vojvodina. Revista de Historia Actual Online 2012:(27) pp. 117-128. Online: <http://www.historia-actual.org/Publicaciones/index.php/haol/article/view/676/546>
- BALI L. - MÉREI A. - SZALAI G.** 2011. Schicksal der Deutschen im Baranya Komitat und im Baranya Dreieck nach dem zweiten Weltkrieg. Podravina Volumen X.: (broj 19) pp. 58-65.
- BALI L. - MÉREI A. - SZALAI G.** 2010. A németek kitelepítésének egy-egy esettanulmánya Magyarországon és Jugoszláviában a II. világháború után. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei II. évf.:(2-3. szám) pp. 322-330.
- MÉREI A. - SZALAI G.** 2010. A „Schwäbische Türkei” németiségére ható politikák a két világháború között. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei II. évf.:(1. szám) pp. 57-65.
- BALI L. - MÉREI A. - SZALAI G. - VATI T.** 2010. The patterns of ethnic changes in Vojvodina in the last 20 years, with a particular attention to Hungarians. In: South East Europe Student Research Conference 2010: Conference proceedings Panel No. 3. pp. 40-49. Konferencia helye, ideje: Prishtina, Koszovó, 2010.05.28-2010.05.29.
- M CSÁSZÁR ZS. - MÉREI A.** 2010. A vallási térszerkezet változása a Vajdaságban 1944-től napjainkig. Közép-Európai Közlemények IV. évf.:(3-4. szám) pp. 91-99.
- MÉREI A.** 2010. Német kitelepülés a Baranya-háromszögből – a népi németek migrációs folyamatainak földrajzi vonatkozásai. Mediterrán Világ 16: pp. 79-100.
- MÉREI A.** 2010. A németiség szerepe a bánási táj formálásában. Közép-Európai Közlemények III. évf.:(2. szám) pp. 70-79.
- MÉREI A.** 2010. A "német élettér" kiterjesztése - a "Drang nach Osten" társadalmi-politikai összefüggései In: Kupa László (szerk.) Vándorló kisebbségek.: Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben: tanulmányok. Pécs: Pécsi Tudományegyetem - Bookmaster Kft., 2010. pp. 147-157. (ISBN:978-963-88772-0-8)
- MÉREI A.** 2010. Etnikai-politikai konfliktusok és ezek következményei a Baranyai háromszög németiségére vonatkozóan 1941 után In: Görcs Noémi Livia, Pirisi Gábor (szerk.) Tér - Talentum - Tanítványok II. Pécs: IDRResearch Kft./Publikon, 2010. pp. 309-320. (ISBN:978-615-5001-03-1)
- MÉREI A.** 2009. A baranyai háromszög népi németiségének kitelepülése és az azt megelőző évtized problematikája. In: Dévényi Anna - Rab Virág - Schwarzwölder Ádám (szerk.) VI. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia Előadásai Pécs: PTE Grastyán Endre Szakkollégium, 2009. pp. 201-210. (ISBN:978-963-642-289-9)
- MÉREI A.** 2009. Németek Szlavóniában és a Szerémségben a kezdetektől a 19. század végéig. Mediterrán és Balkán Fórum 8: pp. 13-21.

I.2. Konferenciamegjelenések

1. M Császár Zs. - **MÉREI A.** 2010. The Patterns of Changing Religious Spatial Structure of the Autonomous Province of Vojvodina from 1944 to present In: Local Diversity and Global Challenges: Religions and Migrations in Southern Europe. Konferencia helye, ideje: Porto, Portugália, 2010.09.30-2010.10.01. Porto: pp. 26-27.

II. A kutatás témájához szorosan nem kapcsolódó publikációk

1. K. KÖMÜVES – **A. MÉREI** 2012. The role of Bavarian NGOs in protecting the environment along River Danube as part of the projects of Danube Strategy. Danubius: Bi-lingual Journal of Regional Cooperation/ Dvojezicni Casopis za Regionalnu Saradnju. Online: <http://danube-cooperation.com/danubius/2012/07/16/the-role-of-bavarian-ngos-in-protecting-the-environment-along-river-danube-as-part-of-the-projects-of-danube-strategy-full-article/>
2. **MÉREI A.** - NÉMETH Á. 2010. Albánia történeti kronológiája. Balkán Füzetek No. 9.: pp. 7-15.
3. M Császár Zs. - **MÉREI A.** - VÉGH A. 2009. Kisebbségi múlt és jövő Koszovóban. Közép-Európai Közlemények II. évf.:(No 2-3 szám) pp. 7-15.
4. **MÉREI A.** - PAP N. 2009. A Földrajzi Intézet oktatási-kutatási potenciálja a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Karán. In: Pajtókné Tari I., Tóth A. (szerk.) Változó Föld, változó társadalom, változó ismeretszerzés.: Tudományos konferencia. Eger, 2009. október 15-17, Eger: Eszterházy Károly Főiskola, Földrajz Tanszék, 2009. pp. 405-409.
5. **MÉREI A.** 2012. M. Császár Zsuzsa: Kisebbség – oktatás – politika a Balkánon: KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK 2. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2011. 160 p. MEDITERRÁN ÉS BALKÁN FÓRUM 16: pp. 20-21.

II.2. Konferenciamegjelenések

1. K. KÖMÜVES - **A. MÉREI** 2012. The role of Bavarian NGOs in protecting the environment along River Danube as part of the projects of Danube Strategy. Danubius: Bi-lingual Journal of Regional Cooperation/ Dvojezicni Casopis za Regionalnu Saradnju 2012:(07) Online: <http://danube-cooperation.com/danubius/2012/07/09/the-role-of-bavarian-ngos-in-protecting-the-environment-along-river-danube-as-part-of-the-projects-of-danube-strategy-abstract/>